

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za fonetiku

Katarina Lukač Lukšić

Razvoj dječjeg govora u prvoj godini života- prikaz slučaja

-diplomski rad-

Dr. sc. Vesna Mildner

Zagreb, rujan 2013.

Podaci o diplomskom radu

I. AUTOR

Ime i prezime: Katarina Lukač Lukšić

Datum i mjesto rođenja: 16. Srpnja 1985., Zagreb, Republika Hrvatska

Studijske grupe i godina upisa: fonetika, rumunjski jezik i književnost, 2009.

II. RAD

Naslov: Razvoj govora u prvoj godini života- prikaz slučaja

Broj stranica: 60

Broj priloga: 0

Datum predaje rada:

Sastav povjerenstva koje je rad ocijenilo i pred kojim je rad branjen:

1. ....
2. ....
3. ....

Datum obrane rada:

Ocjena:

Potpisi članova povjerenstva:

1. ....
2. ....
3. ....

Sadržaj

1. UVOD	1
2. MOTORIČKI RAZVOJ U PRVOG GODINI ŽIVOTA.....	3
2.1. PRENATALNI RAZVOJ	4
1.2. RAZVOJ NOVOROĐENČETA	6
2.1.2. Rani refleksi.....	7
2.3. PRVO TROMJESEČJE	9
2.4. RAZDOBLJE IZMEĐU ČETVRTOG I DEVETOG MJESECA ŽIVOTA.....	10
2.5. RAZDOBLJE IZMEĐU DESETOG I DVANAESTOG MJESECA ŽIVOTA	13
3. PSIHOLOŠKI RAZVOJ U PRVOJ GODINI ŽIVOTA	14
3.1. PIAGETOVA RAZVOJNA TEORIJA	15
3.2. TEORIJA PRIVRŽENOSTI JOHNA BOWLBYA.....	16
3.3. PSIHOLOŠKI RAZVOJ OD NOVOROĐENČETA DO JEDNOGODIŠNJAKA.....	18
3.4. STRAH OD ODVAJANJA.....	21
3.5. DJEČJA IGRA	22
4. RAZVOJ DJEČJEG GOVORA	25
4.1. RAZVOJ SLUŠANJA	27
4.2. GOVOR - PREDLINGVISTIČKA FAZA	31
4.2.1. Fiziološki krik i faza gugutanja.....	33
4.2.2. Faza brbljanja	34
4.3. GOVOR-LINGVISTIČKA FAZA.....	35
4.4. SPOLNE RAZLIKE U RAZVOJU GOVORA.....	39
5. DIDAKTIČKA ULOGA RODITELJA U RANOM GOVORNOM RAZVOJU	40
6. PRIKAZ SLUČAJA RAZVOJA GOVORA U PRVOJ GODINI ŽIVOTA	44
6.1. OPIS SLUČAJA	46
6.2. MOTORIKA	47
6.3. SLUH I GOVOR	50
6.4. PROCJENA SLUŠANJA TIJEKOM PRVE GODINE ŽIVOTA	52
7. ZAKLJUČAK.....	58
LITERATURA	61
SAŽETAK.....	64
SUMMARY.....	64

1. Uvod

Govor je, kako ga je definirao Škarić (2007:21) „čovječja zvučna optimalna komunikacija oblikovana ritmotvornim jedinicama slogova, riječi i rečenica“ te je kao takav svojstven čovjeku, jedinom biću čiji su organi i psiha osposobljeni za govor. Predispozicije za razvoj govora uvjetovane su genetikom, pa će dijete prvih 6 mjeseci svog života razvijati osnovu za kretanje u početke pravog govora. Govor je neodvojiv od slušanja, te se na toj povezanosti slušanja i govora ostvaruje materijalna supstancija riječi, kojom se označava smisao, značenje i ideja (Pozojević-Trivanović, 1984). U osnovi govora je mišljenje, a s druge strane govor je instrument mišljenja i umnog razvoja, te predstavlja uvjet za mogućnost komunikacije i socijalizacije. Govor prema Pozojević-Trivanović (1984) predstavlja glasanje u vrijeme kad je izgovorena i percipirana riječ-izraz postala prava riječ, koja je svojom zvukovnom i auditivnom formom u stanju nositi obilježja i značenja, te biti znakom-simbolom.

Govor je socijalni fenomen. Bez obitelji, socijalne okoline, govor se ne bi mogao razviti, a samim time i jedno od najbitnijih obilježja koja čovjeka odvaja od ostalih životinja izostalo i iz potpune slike čovjeka te ostaje upitno bi li čovjek bio čovjek, kad ne bi bilo govora kojim se on ostvaruje kao ljudsko biće. Da je govor doista svojstven čovjeku pokazuje i činjenica da dijete već po rođenju prepoznaje i daje prednost govoru kao glasovnom izrazu svoje vrste, nad svim ostalim zvukovima koji ga okružuju. Kao sredstvo komunikacije, njegov je razvoj vrlo bitan. Dobri temelji za razvoj govora tijekom prve godine života uvjet su za uspješno ovladavanje govorom tijekom života te za uspješnu komunikaciju sa socijalnom okolinom.

Predmet ovog rada razvoj je dječjeg govora u prvoj godini života, koji je usko povezan s razvojem motorike i psihe djeteta. Piaget je prve dvije godine života okarakterizirao senzoričko-motoričkom inteligencijom, u kojoj sve počiva na percepciji i njenoj vezi s motoričkim mogućnostima djeteta, koja uvjetuje određeni tip spoznaje vanjskog svijeta (Pozojević-Trivanović, 1984).

Rad je podijeljen u dva dijela: teorijski dio, te prikaz slučaja razvoja govora. U teorijskom dijelu opisano je nekoliko razvojnih područja koja su međusobno povezana: motoričko, psihološko, govorno. U okviru motoričkog razvoja posebno je opisan razvoj primitivnih refleksa, koji u najranijoj dobi djeteta daju bitne podatke o mogućim oštećenjima,

kako bi se moglo pravodobno intervenirati. Motorički razvoj podijeljen je na prenatalni, razvoj novorođenčeta, prvo tromjesečje života, razdoblje između 4. i 9. mjeseca života te posljednja 3 mjeseca prve godine života. U okviru psihološkog razvoja posebno je opisana Piagetova razvojna teorija te teorija razvoja privrženosti Johna Bowlbyja. Na kraju je opisan razvoj govora, od početnog krika i plakanja, preko predlingvističkih faza gugutanja i brbljanja, sve do lingvističke faze govora, s posebnim osvrtom na razlike u usvajanju govora između dječaka i djevojčica.

Posebno mjesto u radu zauzima roditeljski utjecaj na poticanje ranog govornog razvoja. Roditelj kao prvi učitelj u djetetovom životu, shvaćen je kao odgojitelj sa ciljem da, poticanjem dječjeg glasanja, posluži kao model razvoja govora i komunikacije koji će u kasnijim godinama života biti oblikovani krzo razne obrazovne institucije. Didaktička uloga roditelja danas je znatno olakšana dostupnošću različitih priručnika s opisima raznih igara i vježbi za poticanje razvoja djeteta u svim razvojnim područjima, pa tako i govornom.

Dio rada posvećen prikazu slučaja razvoja govora opisuje razvoj tijekom prve godine života moje kćeri Isabele L. L. Njen razvojni put pratila sam tijekom prvih 12 mjeseci života, bilježeći različite vrste ponašanja, glasanja i motoričkih aktivnosti putem vođenja dnevnika, procjene razvoja slušanja te procjene razvoja u određenim vremenskim intervalima. Osim bilježenja razvoja, koristila sam i video zapise, te u radu donosim sažete podatke o njenom motoričkom i govornom razvoju, s posebnim osvrtom na razvoj slušanja. Korištena je opisna metoda prikaza slučaja, koja, unatoč pokušajima sagledavanja slučaja objektivno, ponekad ipak pokazuje subjektivne doživljaje određenih razvojnih događaja.

Cilj ovog rada je opisivanje određenih razdoblja razvoja, koja se podudaraju s miljokazima, s ciljem boljeg razumjevanja kako dijete u prvoj godini života uči i upotrebljava naučena znanja na jezičnom ali i ostalim poljima. Također, jedan od ciljeva bio je istaknuti individualne razlike u procesu usvajanja govora, kao dio urednog govornog razvoja djeteta, jer je poznato da, premda postoje određeni vremenski intervali unutar kojih se određene funkcije trebaju odvijati, brzina razvoja ovisi o svakom djetetu ponaosob. Osnovna pretpostavka bila je da je Isabela zdravo novorođenče koje će se razvijati u skladu s normama.

2. Motorički razvoj u prvog godini života

Od dana rođenja, ljudsko biće, unaprijed određeno svojim genetskim naslijeđem, stupa u različite vrste odnosa sa svojom okolinom. Utjecaj okoline na razvoj čovjeka u jednakoj mjeri je bitan kao i naslijeđe s kojim se rađa. U onom najosjetljivijem razdoblju, koje nastupa odmah po rođenju, velik utjecaj na razvoj djetetovih sposobnosti ima upravo okolina, koja može djelovati štetno ili poticajno. Dijete, potpuno ovisno o svojoj okolini, prvenstveno o roditeljima, nema još razvijene obrambene mehanizme te je stoga poticajan utjecaj okoline itekako bitan za kasnije oblikovanje ličnosti.

Motorički razvoj koji započinje rođenjem ne samo da igra jednu od najvažnijih uloga u životu novorođenčeta, već obilježava i život odraslih osoba, pa je iz tog razloga upravo u razdoblju prve godine života bitno da se razvija pravilno. Motorički razvoj je ustvari proces sazrijevanja, te premda postoje određene pravilnosti koje se očekuju, sama brzina sazrijevanja ovisi o samom djetetu. Taj proces sazrijevanja teče prema unutarnjim zakonitostima, čemu svjedoče primjeri djece koja su prvu godinu svog života morala provesti u sadrenom koritu, da bi nakon oslobađanja od korita u roku nekoliko sati bila sposobna hodati premda ranije nisu prošla faze okretanja s trbuha na leđa, s leđa na trbuh, kao ni fazu puzanja (Largo, 2013).

Motorika omogućava djetetu da prkosi gravitaciji, da hvata predmete i koristi ih te da se kreće s jednog mjesta na drugo. Osim toga, mimika i gestikulacija, kao i razvoj crtanja i pisanja, odnosno grafomotorike – motoričke su radnje koje djetetu omogućavaju da se izražava i sporazumijeva s okolinom čak i prije no što se naučilo sporazumijevati govorom, odnosno jezikom. Karakteristika je ranog motoričkog razvoja velik vremenski raspon, unutar kojeg se djeca razlikuju po dobi kad razvijaju određene motoričke aktivnosti. Ta je različitost konstitucionalno obilježje primjetno i u odrasloj dobi. Velika djetetova želja da djeluje na svijet smatra se uzrokom motoričkog razvoja, prema Whiteu motivacija za djelotvornošću, koja u djeteta koje se razvija stvara osjećaj moći, čineći psihološku podlogu motoričkog razvoja. Dijete motorički stječe sve veću kontrolu nad svojim tijelom, čime sve više oblikuje vlastito iskustvo sam a ne uz pomoć osoba o kojima je po rođenju ovisan (Pernar, 2008¹).

---

¹ Pernar, M. 2008. *Razvoj percepcije, motorike i kognicije u prvoj i drugoj godini života*

2.1. Prenatalni razvoj

Prenatalni razvoj djeteta započinje stvaranjem ovuma, a prirastanjem ovuma uz stijenku maternice započinje embrionalno razdoblje, koje traje do osmog tjedna trudnoće. Iz ovuma nastaju stanice iz kojih nastaje posteljica i dijete. Stanice iz kojih se razvija dijete dijele se u tri sloja: iz ektoderma nastaje gornji dio kože, kosa, osjetni organi i živčani sustav; iz mezoderma donji sloj kože, mišići, kosti, krv te neki organi, a iz endoderma probavni organi, pluća, tiroidna žlijezda i drugo (Prpić i Krajina, 2008). U ovom najosjetljivijem periodu nastanka ljudskog bića, započinje i razvoj mozga.

U prenatalnom razvoju, stanice mozga nastaju brzinom od 250 000 stanica u minuti. Po rođenju, mozak dosegne 70 % veličine i 25 % težine odraslog mozga, a razvoj neurona nastavlja se u razdoblju koji slijedi (Šprajc Bilan, 2008).

U prvoj fazi razvoja mozga stvaraju se pojedini odjelci u mozgu, a faza završava funkcionalnim povezivanjem svih neurona. Nakon te faze dolazi do stvaranja mreža neurona te funkcionalne integracije različitih regija mozga. Skupine neurona se dalje povezuju aksonima, a međuveze aksona u mozgu osnova su njegove sposobnosti obrađivanja informacija. Posljedično, razvojne promjene u jednom dijelu mozga mogu uzrokovati promjene u drugim, aksonima povezanim dijelovima. Mijenjanjem neuralne aktivnosti aksoni se mogu prostorno drugačije rasporediti bez da dođe do većih promjena u citoarhitektici. Taj mehanizam osnova je fenomena poznatog pod imenom plasticitet mozga, procesa remodeliranja oštećenih dijelova (Prpić i Krajina, 2008). Razvoj tehnologije omogućio je uvid putem posebnih slikovnih tehnika, kao što je pozitronska emisijska tomografija, kojim se može utvrditi normalno stanje metabolizma u oštećenim dijelovima mozga djece ali ne i odraslih osoba. Oštećenja nezrelog mozga obično ostavljaju manja oštećenja funkcije nego kod zrelog mozga. Osnovne strukture mozga nastaju u isto embriološko vrijeme, zbog čega svako oštećenje koje nastaje u ovom razdoblju dovodi do malformacija više od jedne moždane strukture.

U postembrionalnoj fazi rast hemisfera velikog mozga pod utjecajem je neuronalnog umnožavanja koje traje do 125 dana gestacije, te umnažanja glija, koje traje do kraja života. Jednom diferencirani, neuroni se dalje ne mogu dijeliti kako bi nadoknadili eventualne

gubitke iz perinatalnog razdoblja. Kraj gestacije obilježen je organizacijom kore mozga i mijelinizacijom aksona.

Rani razvoj fetusa predstavlja izuzetno osjetljivo razdoblje, u kojem je ono najosjetljivije na teratogene utjecaje. Oštećenja centralnog živčanog sustava osobito su opasna u embrionalnoj fazi, imajući u vidu „da noksa koja djeluje do 40. embrionalnog dana ima veći štetni utjecaj na razvoj jer se do tog razdoblja neuroni dijele geometrijskom progresijom, za razliku od razvoja iza 40. dana kada se dijele aritmetičkom progresijom, pa su i oštećenja nastala u tom razdoblju blaža“ (Prpić i Krajina, 2008: 30). Oštećenja pogađaju onu strukturu mozga koja nastaje u trenutku nastanka štetnog utjecaja, bilo da se radi o genetskom defektu ili o vanjskom utjecaju.

Najveća mozgovna struktura je veliki mozak, a s psihološke strane važna je kora velikog mozga, odgovorna za sve osjete, govor, pamćenje, mišljenje, donošenje odluka te upravljanje voljnim pokretima; sastoji se od više od 40 područja raspoređenih po različitim funkcijama. Za fonetičare je svakako najzanimljivije Brokino područje, specijalizirano za upravljanje motorikom te oblikovanje govora, te Wernickeovo područje, odgovorno za razumijevanje govora, a koje se nalazi u sljepoočnom režnju.

Razvoj motorike započinje čak i prije samog rođenja, pri samom kraju embrionalne faze razvoja. Oko osmog tjedna trudnoće mogu se preko ultrazvuka pratiti prve kretnje nerođenog djeteta, u obliku laganih svijanja i pružanja ruku, nogu i torza a do četrnaestog tjedna trudnoće nerođeno dijete razvija sve modele kretnji koje izvodi nakon rođenja (Largo, 2013: 101). Oko 14 tjedna trudnoće, nerođeno dijete već je u stanju refleksno reagirati na način karakterističan za novorođenče (Pernar, 2008). Najranije se javljaju spontani trzajevi, a kretnje djeteta u utrobi obuhvaćaju opće kretnje, micanje udova i svijanje te okretanje glave, štucanje, kretnje disanja, protezanje, otvaranje usta, zijevanje i pijenje. Sve te kretnje u tijeku trudnoće dijete pripremaju za život nakon rođenja, a sastoje se od vježbi disanja, funkcija organa, oblikovanja udova i namještanja u porođajnom kanalu. Do šesnaestog tjedna trudnoće te kretnje postaju toliko jake da ih majka može osjetiti, a približavanjem trudnoće posljednjim tjednima intenzitet kretnji se sve više pojačava.

Motorika u perinatalnom razdoblju nema nikakvu izravnu svrhu već predstavlja izraz autonomne fizičke aktivnosti. U prvim tjednima trudnoće kretnje su veće zahvaljujući većem

slobodnom prostoru, a kako dijete raste i postaje ograničeno prostorom u kojem se nalazi, njegova motorička aktivnost približavanjem kraju trudnoće slabi.

1.2. Razvoj novorođenčeta

Sam porođaj predstavlja izuzetno stresan događaj na psihičkom planu za novorođeno dijete, ne samo za majku. Iz sigurnosti utrobe ono izlazi, praćen fizičkom nelagodom prolaska kroz porođajni kanal, u novi i nepoznati okoliš u kojem je gotovo od prve sekunde izložen jakom svjetlu, buci, promjeni temperature i ostalim okolinskim faktorima. Novorođenče se odmah mora prilagoditi udisanju zraka, a u prvih nekoliko sati slijedi i proces savladavanja funkcija hranjenja i pražnjenja organizma.

Odmah po rođenju, novorođenče se podvrgava testu poznatom pod imenom Apgar test. Rezultati se bilježe jednu minutu nakon rođenja te nakon pet minuta a odnose se na opće stanje novorođenčeta u pet kategorija procjene. Procjenjuje se disanje, tonus mišića, rad srca, izgled odnosno boja kože te grimase odnosno refleksna podražljivost. Za svaku kategoriju moguće je dobiti 0, 1 ili 2 boda. Djeca s rezultatom nižim od 4 prema Apgaru su u lošem stanju te im je potrebna pomoć. Nekoć se smatralo da će djeca s Apgarom nižim od 4 nakon pete minute u kasnijem životu imati neurološke poteškoće, no istraživanja su pokazala da se većina djece kasnije oporavi te ne ostaju posljedice (Eisenberg, Murkoff i Hathaway, 2002).

Odmah po rođenju javljaju se spontani pokreti glave, trupa te ekstremiteta koji oko trećeg mjeseca života prelaze u voljnu motoriku. Ti općeniti pokreti razvijaju se već u prenatalno doba. Klasificirani su prema njihovim karakteristikama kao normalni optimalni, normalni suboptimalni, blago abnormalni pokreti i jasno abnormalni pokreti. Normalni spontani pokreti pokazuju dobno ovisne karakteristike, a u novorođenačkoj dobi izgledaju kao uvijanja ekstremiteta (Mejaški-Bošnjak, 2008). Oko drugog mjeseca života ovi pokreti ravnomjerno zahvaćaju čitavo tijelo i nalikuju na vrpoljenje.

Razvojni period novorođenčeta traje 28 dana, u odnosu na karakteristike neuroloških funkcija. U tom periodu ponašanje se uglavnom svodi na faze spavanja i budnosti, razdražljivosti i plača. Na vidne ili slušne podražaje novorođenče reagira spontanim

refleksima žmirkanja, koji se javljaju odmah po rođenju. Spontana motorika djeteta sastoji se od totalne fleksije u leđnom i potrbušnom položaju. Kada se nalazi u potrbušnom položaju, izostaje reakcija uspravljanja. Da bi moglo disati, ono povlači glavu ustranu po podlozi. Zanimljivo je spomenuti istraživanje razvojnih neurologa, kojim je ustanovljeno kako novorođeno dijete češće okreće glavu udesno nego ulijevo, što ukazuje na rani izraz dominacije lijeve moždane hemisfere koja se u kasnijim godinama života manifestira kao dešnjaštvo (Largo, 2013). Udovi su u ovom periodu uglavnom svinuti, tako da se noge nalaze ispod tijela a stražnjica je obično podignuta. U leđnom položaju glava novorođenčeta je također okrenuta u stranu, te je prisutna fleksija ruku i nogu, šaka je stisnuta s palcem unutar nje, a nestabilnost leđnog položaja popraćena je tzv. holokinezom, odnosno masovnim pokretima (Mejaški-Bošnjak, 2008). Spontani pokreti uglavnom zahvaćaju ekstremitete, u manjoj mjeri trup. Položaj glave prvih nekoliko tjedana u životu ne slijedi osovinu trupa.

2.1.2. Rani refleksi

Refleksi su tijekom čitave povijesti ljudske vrste bili izuzetno važni, osiguravajući čovjeku sigurnost i preživljavanje u uvjetima u kojima je bio ugrožen. Prisutnost ili odsutnost novorođenačkih refleksa od izuzetne je dijagnostičke vrijednosti, osobito kad se radi o slučajevima sumnje na neurološka odstupanja. Novorođenče pokazuje velik broj refleksnih reakcija, mnogo zamršenijih od jednostavnih refleksa odraslih osoba. Neke od tih reakcija, kao što je npr. okretanje glave u stranu prilikom ležanja u potrbušnom položaju, od životne su važnosti. Refleksi novorođenčeta dijele se u nekoliko podskupina: orofacijalni, primitivni ekstenzorni refleksi, refleksi primitivnog hvatanja šaka i stopala, te automatizmi masovnih kretnji trupa i ekstremiteta: Galantov, Moroov refleks i refleks laktanja (Mejaški-Bošnjak, 2008). Većina tih primitivnih refleksa javlja se do 4. tjedna, odnosno do 4. mjeseca života.

Akustički i optički refleksi žmirkanja, odsutnost kojih ukazuje na moguća oštećenja vida ili sluha, zadržavaju se do kraja života. Kod izazivanja optičkog refleksa žmirkanja, odsutnost žmirkanja ukazuje na oštećenje vida, dok se u normalna vida ta reakcija može izazvati tijekom čitavog života. Reakcija akustičkog refleksa žmirkanja prisutna je od desetog dana života, te slabi nakon višekratnog izazivanja. Kao i optički refleks žmirkanja, prisutan je cijeli život. Odsutnost reakcije ukazuje na oštećenje sluha ili mentalnu retardaciju.

Od orofacijalnih refleksa najranije se može primjetiti refleks sisanja, poznat i kao *rooting*-refleks. Javlja se u obliku ritmičkih pokreta sisanja ukoliko se dijete stimulira milovanjem po obrazu ili stavljanjem kažiprsta u usta. Obično se povlači između 3. i 6. mjeseca života, premda se može zadržati tijekom sna. Ovaj refleks izostaje kod nedonoščadi te kod djece s cerebralnim oštećenjima. Refleks sisanja, kao i refleks traženja majčine dojke evolucijski je refleks koji djetetu omogućava preživljavanje, jer mu osigurava pronalazak potrebne hrane.

Refleks automatskog hoda, ekstenzorni je refleks a javlja se u obliku naizmjeničnih iskoraka kad se dijete stavi uspravno na stol ili neku drugu ravnu površinu, poduprto ispod pazuha. Obično se gubi oko drugog mjeseca života, povećavanjem mase tijela, ali ne i gustoće kostiju, pa djetetove noge ne mogu izdržati dodatnu težinu.

Refleks hvatanja sastoji se od hvatanja šake ili hvatanja stopala. Reakcija šake se sastoji od toničke fleksije prstiju šake, a može biti odsutna, slaba, normalna, može trajati i par sekundi pri čemu vrškovi prstiju problijede. Reakcija stopala sastoji se od fleksije prstiju, a traje sve do sigurnog oslonca stopala. Reakciju je moguće opaziti i u nekih životinjskih vrsta, poput majmuna.

Moorov refleks javlja se u djeteta do četvrtog ili šestog mjeseca života, a izaziva plač djeteta kao sastavni dio reakcije, jer je neugodna novorođenčetu. Predstavlja evolucijske osobitosti, relikte našeg evolucijskog razvoja, a prisutan je i kod nekih životinjskih vrsta. Ne zna se točno zašto se refleks tijekom evolucije zadržao, ali je koristan kako bi liječnici mogli provjeriti miče li dijete sve udove podjednako. Dijete pritom ispruži noge, raširi ruke i prste, savije se natrag, zabaci glavu a zatim privlači ruke, stisnutih šaka, prema prsima. Odstupanja od reakcije uvijek predstavljaju patološki znak. Nakon šestog mjeseca života nestaje.

Galantov refleks je refleks segmentalnih pokreta kralježnice, koji se nakon podražaja javlja u obliku uvijanja trupa s konkavitom na podraženoj strani. Na drugoj se strani ruka ispruži a noga ekstendira.

Refleks laktanja sastoji od tri faze: brza adukcija ruku s fleksijom podlaktica i laktom usmjerenim prema mjestu podražaja, tako da lakat dodiruje to mjesto; abdukcija i retro-fleksija ruku s pokretom odstranjivanja stimulusa; ekstenzija i pronacija podlaktica.

Babinski refleks je reakcija koja traje od šest mjeseci do dvije godine djetetova života, a sastoji se od širenja prstiju stopala prema van i uvijanja stopala prema unutra kad se dodirne djetetovo stopalo od pete prema prstima.

Refleks plivanja sastoji se od mahanja rukama i nogama te zadržavanja daha ako se dijete stavi u vodu, i predstavlja prirodni refleks preživljavanja u vodi. Nestaje oko šestog mjeseca života.

Refleks bljućkanja sprječava djetetovo gušenje. Javlja se od rođenja prilikom hranjenja, te je često prisutan i u vrijeme kad dijete već počinje jesti krutu hranu.

2.3. Prvo tromjesečje

Prvo tromjesečje života, u odnosu na karakteristike neuroloških funkcija svrstano u razvojni period rane dojenačke dobi, traje od šestog tjedna života do navršenih 4. mjeseca. Ovaj je period obilježen savladavanjem gravitacije, pri čemu dojenče prvo savladava nadzor nad položajem tijela, uspravljanjem glave. U razdoblju rane dojenačke dobi prevladava razvoj sensorike (optička orijentacija, fiksiranje predmeta, reakcije na zvuk, obostrana lokalizacija). Većina primitivnih refleksa do ove dobi polako isčezava. Spontani pokreti napreduju od uvijanja do vrpoljenja, odnosno ritanja (Mejaški-Bošnjak, 2008).

Prvo se javljaju reakcije uspravljanja glave, vrata i gornjeg trupa, uz oslonac na podlaktice a krajem perioda uz simetričan oslonac na oba lakta pri čemu se položaj trupa stabilizira a rotacija glave je slobodna. Početkom rane dojenačke dobi dojenče na strani rotacije glave ima asimetričan položaj s rukom i nogom u ekstenziji i vanjskoj rotaciji. Ukoliko se glava rotira u suprotnu stranu, položaj ruku i nogu će se zrcalno promijeniti.

U potrbušnom položaju u razdoblju od 6. do 8. tjedna života, dojenče odiže glavu i gornji dio trupa uz oslonac na podlakticu. U dobi od dva mjeseca, u potrbušnom se položaju javlja odizanje glave od podloge. U dobi od tri mjeseca, dojenče je sposobno jače odignuti glavu od podloge i promatrati okolinu ispred sebe. Glava se u ovom periodu manje okreće na stranu a više po srediti, dok su ruke uglavnom svinute. Novorođenom djetetu glava pada unatrag ako je ne podupremo prilikom podizanja. U dobi od tri mjeseca dojenče je sposobno paralelno s tijelom podići glavu kad ga se odiže u sjedeći položaj. Prilikom sjedenja može glavu rotirati i u stranu. U toj dobi počinje pratiti ljude koji ga okružuju. Noge su mu više rastegnute, a stražnjica se spušta iz prvotno uzdignutog položaja. Šake se sve više približavaju licu i ustima, skupljeni položaj sa zatvorenom šakom postepeno nestaje. Primitivni refleks automatskog hoda nestaje, noge se svijaju prilikom podupiranja a tijelo se više ne uspravlja.

Treći mjesec života period je sve većeg motoričkog pokretanja dojenčeta. Ono se ritmički proteže i svijja uz alternaciju ruku i nogu. Pokušava dohvatiti predmete ako ih se objesi iznad njega, otvara šake. U potrbušnom položaju može se čak i pokrenuti po podlozi.

Rano uspostavljanje okulomotorike, posezanje za predmetima i rukovanje njima prije prosječne dobi može biti znak buduće vještine, međutim strah roditelja djeteta kojem je potrebno više vremena da razvije određenu vještinu, da će im dijete imati motoričkih problema, ne mora nužno biti i opravdan. Iako se djeca razvijaju različitom brzinom, razvoj svakog djeteta slijedi dva osnovna obrasca. Prvo se razvija od glave prema stopalima, u cefalokaudalnom smjeru. Zatim se razvijaju od trupa prema van, prema udovima, u proksimodistalnom smjeru. Rukama se koriste prije nego dlanovima, a dlanovima prije nego prstima. Razvoj se kreće od jednostavnog do složenog (Eisenberg, Murkoff i Hathaway, 2002).

2.4. Razdoblje između četvrtog i devetog mjeseca života

Ovo razdoblje poklapa se s periodom dojenačke dobi, razvojnog perioda koji započinje oko petog mjeseca života a traje do navršene godine dana. U ovom razdoblju se dijete, koje do sada nije bilo u stanju samostalno se okretati, počinje prvi puta samostalno pokretati. Mali istraživač iz tjedna u tjedan sve više istražuje svoju okolinu, bilo dodirivanjem i stavljanjem u

usta različitih predmeta, bilo pokušajima pokretanja. Motorika i ostala razvojna područja utječu jedno na drugo, pa tako znatizeljno dijete pokazuje jaču motoričku aktivnost od djeteta nezainteresiranog za okolinu. U isto vrijeme počinje se javljati i strah od odvajanja, koji dijete vezuje uz majku te ostale bliske osobe, čime je priroda djetetu odredila prostorne granice kojima ga štiti od mogućih opasnosti nastalih početkom samostalnog kretanja.

U dobi od četiri mjeseca, dojenče u potrbušnom položaju povremeno prenosi oslonac na jedan lakat i kuk iste te koljeno suprotne strane, čime stabilizira položaj i oslobađa jednu ruku za dohvat. Položajne reakcije u tom periodu obilježava kontrola položaja glave (Mejaški-Bošnjak, 2008).

Razvoj okulomotorike je intenzivan, pa dovodi do toga da dojenče može obratiti pozornost na vrlo male predmete već krajem četvrtog mjeseca života, a predmete uspijeva uhvatiti površinom ili vršcima prstiju. Kada ga se u isto vrijeme posjedne, dijete može držati glavu u ravnini s tijelom.

Dojenče u drugom tromjesečju sve je stabilnije kako u potrbušnom tako i u leđnom položaju, te je sposobno zadržati glavu odignutu od podloge kako bi nesmetano promatralo predmete oko sebe. Isprva se dijete oslanja na podlaktice, kasnije se razvija oslanjanje na ispružene dlanove a zatim ostali pokreti poput rotacije, četveronožnog stava, posjedanja i puzanja. Osiguravanje stabilnog položaja na trbuhu i leđima preduvjet je za razvoj voljnog pokreta šake, koji se javlja u dobi od oko 5 mjeseci. Dojenče savladava hvatanje čitavom šakom uz širenje pokreta hvatanja i na noge koje se podižu od podloge uz približavanje stopala srednjoj liniji. Krajem tromjesečja razvija se i visoki dohvat. Voljno hvatanje šake obuhvaća mediopalmarni hvat, radiopalmarni hvat, hvat poput „pincete“, „kliješta“ indeks, prebacivanje predmeta iz ruke u ruku.

Drugo tromjesečje života obilježeno je počecima okretanja, koji se obično javljaju oko petog mjeseca života, makar ima djece koja ovu sposobnost savladaju i ranije. Obično se djeca prvo okrenu s leđnog ili potrbušnog položaja na stan, a zatim s trbuha na leđa i obrnuto. Ritam i raspored razvoja ovih motoričkih sposobnosti je individualan. Neka djeca okretanje koriste kako bi se kotrljajući pokrenula do određenog mjesta. Osim kotrljanja, javlja se i kružno okretanje na mjestu. Trbuh predstavlja točku rotacije, a dijete se rukama i nogama

okreće u krug. Takav je okret olakšan rastegnutim stavom tijela i udova, što dijete savladava oko šestog mjeseca života.

Nakon savladavanja kružnog okretanja i postavljanja na koljena, dojenče počinje savladavati i vještinu sjedenja. Posjeda se prelazeći iz potrbušnog položaja na koljena, i na isti se način vraća u ležeći položaj, a pokret posjedanja poznat je kao položaj vrtnog patuljka. Različita djeca različito sjede, premda se položaj s nogama podvučenim ispod tijela smatra neispravnim i lošim za razvoj kukova. Do kraja petog mjeseca života neka djeca postaju sposobna samostalno sjediti podupirući se rukama, dok se još može dogoditi da padaju prema naprijed u sjedećem položaju. Većina djece u ovom razdoblju otkriva svoje nožice, te prste nogu približava ustima kako bi ih istražili.

Motorički vrlo aktivna djeca u ovoj dobi čak pokušavaju nakratko ustati i stajati uz pridržavanje. Također, takva djeca krajem drugog tromjesečja mogu prebaciti predmet iz ruke u ruku, te dohvatiti predmet koji se nalazi izvan njegova dosega. Hvatanje predmeta tako da ih se poklopi šakom te podigne također je motorička aktivnost koju spretnija djeca mogu savladati u ovom periodu. Premještanje predmeta iz ruke u ruku većina djece savlada do osmog mjeseca života.

U razdoblju između sedmog i desetog mjeseca života dojenče počinje gmizati, najprije koristeći samo ruke a kasnije se oslanja na dlanove te vuče tijelo prema naprijed, da bi na kraju počelo koristiti i noge. Ovakav način pokretanja obično se naziva vojničkim puzanjem, i ono prethodi stvarnom puzanju. U daljnjem razvoju dojenče zauzima četveronožni položaj koji je razmeđa prema četveronožnom kretanju. Iz četveronožnog dojenče prelazi u klečeći položaj, iz kojeg se klečećim iskorakom uz pomoć ruku vertikalizira. Početci propuzavanja obično se sastoje u tome da se dojenče odigne od podloge u četveronožni stav, oslonjeno na dlanove, te se nekoliko dana u tom položaju ljulja naprijed-nazad bez kretanja, odnosno kretanje može biti i u obrnutom smjeru, prema natrag, da bi za nekoliko dana bilo sposobno nevjerovatnom brzinom puzati i prema naprijed.

Oko devetog mjeseca života dijete već ulaže napor kako bi dohvatilo igračku izvan njegova dosega, a očima traži predmet koji je ispustio. Do kraja 9. mjeseca života dojenčad je uglavnom sposobna sjesti iz položaja na trbuhu, kao i ustati iz sjedećeg položaja uz pridržavanje. Također mogu stajati neko vrijeme ako se pridržavaju, dok ona motorički

naprednija već pokušavaju raditi i prve korake. Većina djece u dobi od devet do deset mjeseci toliko su motorički razvijena da mogu gmizati, puzati, posjedati se samostalno kao i samostalno sjediti. S druge strane, raznolikost motoričkog razvoja pokazuje se i u slučaju djece koja se čak i u kasnijoj dobi još uvijek ne kreću. Varijabilnosti motoričkog razvoja postaju sve izražajnije što je dijete starije.

2.5. Razdoblje između desetog i dvanaestog mjeseca života

Posljednja dva mjeseca prve godine života obilježena su prvim samostalnim pokušajima hodanja većine djece. Intenzitet motoričkog razvoja tijekom proteklih 12 mjeseci bio je silan; od bespomoćnog novorođenčeta dojenče je napredovalo do djeteta koje već pokazuje svoju osobnost i kreće u samostalno dvonožno istraživanje svijeta koji ga okružuje. Prije nekoliko godina vladalo je mišljenje kako se motorički razvoj svakog djeteta mora odvijati u skladu s normama, prema kojima se hod trebao razviti u razdoblju od 10 do 13 mjeseci. Izostanak određene razvojne aktivnosti pripisivao se neurološkom poremećaju a dijete se podvrgavalo fizioterapeutskom tretmanu. Istraživanja lokomotornog razvoja zdrave djece u posljednje vrijeme pokazala su kako je razvoj ranog kretanja mnogo raznolikiji no što se do tad smatralo; otprilike 13% djece preskaču određene stadije lokomocije, poput gmizanja i puzanja. Postoje i djeca koja prohodaju tek s oko 18 mjeseci. Uglavnom se radi o nasljednom modelu kretanja (Largo, 2013.).

U dobi između 10 i 13 mjeseci većina djece počinje hodati, međutim vremenski raspon u kojem neka djeca prohodaju proteže se čak do 18. ili 20. mjeseca života. Pravom hodu kod neke djece prethodi tzv. medvjedi hod ili hod „na sve četiri“ a vrlo brzo se razvije i pravi hod, koji može u potpunosti zaokupiti dijete. Jednom kad učini prve korake, dijete počinje s lakoćom savladavati različite površine i isprobavati različite načine hodanja.

Oko prvog rođendana djeca su uglavnom sposobna sjesti iz potbušnog položaja, podizati sitne predmete prstima, hodati samostalno ili uz pridržavanje. Dojenče se u ovoj dobi posjeda iz ležećeg u sjedeći bez promjene položaja nogu koje su na podlozi. U horizontalnoj suspenziji vidljiva je ekstenzija glave i trupa, a kukovi su flektirani kao i koljena i stopalo (Mejaški-Bošnjak, 2008). Neka djeca već mogu gurati lopticu koja im se dodaje, sigurno

stajati (bez klimanja, jer je stajanje teža motorička aktivnost od samog hoda). Vještina stavljanja predmeta u kutije, kance i sl. postaje jedna od najzabavnijih aktivnosti. Pincetni hvat većina djece savlada u dobi do prvog rođendana.

Vještina samostalnog držanja čaše također je motorička vještina koja se usvaja oko prvog rođendana. Međutim, ima i sasvim uredno razvijene djece koja to ne uspijevaju još nekoliko mjeseci. Do 13. mjeseca života samostalno stajanje također će većina djece uspješno savladati.

3. Psihološki razvoj u prvoj godini života

Prije nego što se nauči sporazumijeti sa svojom okolinom govorom, dijete se već od prvih dana života sporazumijeva emocijama, univerzalnim kodom kojim izgrađuje različite vrste odnosa s ljudima koji ga okružuju. Prije svih, dijete se na ovaj način povezuje s majkom, pa nakon nje i s ocem, razvojem privrženosti koja kasnije postaje temelj svih ostalih emocionalnih odnosa s ljudima. Psihološki razvoj djeteta neodvojiv je od socijalnog razvoja, kao i od komunikacijskog i ostalih razvojnih domena djeteta.

Odmah nakon rođenja može se promatrati psihički razvoj djeteta s brojnih aspekata, no razlikovanje pojedinih aktivnosti je teže u prvim tjednima jer novorođenče na podražaje iz okoline reagira čitavim organizmom. Suvremenim psihometrijskim metodama danas je moguće pratiti razvoj senzomotorike, gledanja, govora i društvenosti, jednako kao i razvoj motorike i okulomotorike. Ipak, emocionalni se razvoj malog djeteta danas promatra na indirektan način, promatranjem razvoja društvenosti, jer još uvijek ne postoje direktne psihometrijske metode (Čuturić, 2007). Djetetov psihološki razvoj jednim dijelom ovisi o naslijeđu a jednim dijelom o usklađenosti djetetovih doživljaja i potreba s očekivanjima i ponašanjima okoline. Pod naslijeđem se podrazumijeva način i intenzitet reagiranja na osjetilne podražaje, tj. temperament (Čičin-Šain i Horvat, 2013).

Emocije se razvijaju kroz razvojne faze, koje ovise o biološkom i intelektualnom sazrijevanju. Dječje emocije su snažne, kratkotrajne, spontane i izravne. Emocionalno sazrijevanje je dugotrajan proces koji u velikoj mjeri ovisi i o ponašanju roditelja. Uloga

roditelja trebala bi biti u podučavanju djeteta da prepozna emocije, da razumije reakcije te da odabere načine reagiranja (Čičin-Šain i Horvat, 2013).

3.1. Piagetova razvojna teorija

Govoreći o psihološkom razvoju djeteta često se u literaturi nailazi na pojam razvojnog stadija koji je vezan uz razvoj određene funkcije. Pojam se veže uz razvojnu teoriju J. Piageta, koji je ustvrdio kako se kognitivni razvoj odvija kroz nekoliko različitih stadija. Stadiji se sastoje od različitih načina rješavanja problema, a dijete u slijedeći stadij ne može prijeći bez da je dosegnoo određeni stupanj maturacije. Taj stupanj djeca ne mogu doseći bez izlaganja iskustvima koja će im omogućiti da pristupe problemu na način na koji bi to u određenom stadiju trebali.

Slijed faza, odnosno razvojnih stadija je nepromijenjiv, premda ne postoji određena, propisana dob unutar koje dijete mora proći kroz određeni razvojni stadij. Razvojne stupnjeve Piaget je podijelio na: razdoblje senzomotoričke inteligencije (0. - 24. mjeseca), razdoblje predoperacionalnog mišljenja (2. - 7. god.), razdoblje konkretnih operacija (7. - 11. god.), razdoblje formalnih operacija (11. god.).

Razdoblje koje se osobito tiče teme ovog rada, razdoblje razvoja senzomotoričke inteligencije, Piaget je podijelio na 6 različitih stadija. Prvi mjesec života obilježen je razvojem urođenih refleksa i koordinacije instinkata, zatim slijedi razvoj primarne cirkularne reakcije i prvih navika, koje traje do 4. mjeseca života. U toj fazi senzomotoričke sheme se usavršavaju, a s vremenom se neke od njih i povezuju. Slijedeće je razdoblje sekundarnih cirkularnih reakcija koje traje do 8. mjeseca života, a obilježeno je sve većom usmjerenošću prema vanjskom svijetu i odmakom od vlastita tijela. Do kraja prve godine života dijete se nalazi u fazi intencionalnog ponašanja, u kojoj dijete, zahvaljujući motorici, počinje hodati i sve više istraživati svijet oko sebe. Peti je stupanj tercijarnih cirkularnih reakcija u kojima dijete istraživa ustima. Šesta faza je faza razvoja uloga simbola i početka interiorizacije.

3.2. Teorija privrženosti Johna Bowlbya

Teoriju privrženosti razvio je krajem 50-ih godina John Bowlby. U svojim istraživanjima s neprilagođenom djecom primjetio je kako su poremećaji odnosa između majke i djeteta uzrokovali različite psihopatološke poremećaje kod djeteta. U godinama koje su uslijedile, proučavajući dotadašnja istraživanja znanstvenika na području privrženosti kod životinja, te istraživanja M. Ainsworth dojenčadi i njihovoj privrženosti uz odrasle bliske osobe, Bowlby je oblikovao svoju teoriju koja objašnjava djetetovu povezanost s majkom kao posljedicu evolucijskih pritisaka (Jerković, 2005). Teorija objašnjava biološku podlogu privrženosti djeteta prema odraslima zbog potrebe za zaštitom. Dijete privlači pozornost odraslih plaćem ili smijanjem kako bi stimulirao njegujući odgovor majke ili drugih bliskih osoba. Prema ovoj teoriji, dijete prvenstveno razvija samo jednu primarnu povezanost (mototropiju), a veza koju je ostvario djeluje kao prototip svih budućih socijalnih veza, tako da prekidanje te prve veze može imati ozbiljne posljedice. Bowlby je smatrao kako postoje i kritični periodi, ključni za razvoj privrženosti, unutar prvih 5 godina života. Ako se u tom kritičnom periodu veza ne bi ostvarila, to bi imalo nepovratne posljedice na djetetov razvoj, kao što je smanjena inteligencija ili pojačana agresivnost (Macleod, 2009).

Teorija privrženosti podijeljena je u četiri faze, od kojih se prve tri ostvaruju tijekom prve, a posljednja tijekom četvrte godine života. Prva faza nastupa između 8. i 12. tjedna života, u kojoj dojenče jednako reagira na sve osobe koje ga okružuju, a ovisno o načinu reagiranja odraslih na djetetove potrebe, koje ono iskazuje smijanjem ili plakanjem, uspostavlja se stabilan odnos. Druga faza uključuje početak razlikovanja ukućana, a dijete polako pokazuje veću privrženost prema skrbnicima, te izmjenama plaća, vokalizacije i smijeha inicira ponašanje privrženosti. Treća faza javlja se između 6. i 9. mjeseca života, kada dijete postaje privrženo jednom skrbniku. U isto vrijeme dijete ubrzano napreduje na motoričkom, kognitivnom i govornom području. Kako se počinje samostalno kretati i istraživati, koristi skrbnika kao sigurnu bazu i utočište od opasnosti okoline. Posljednja faza, koja se javlja oko 4. godine života, faza je formiranja odnosa partnerstva, kada dijete može shvatiti različite planove sebe i skrbnika, kao i različite načine da ostvari svoje planove.²

---

² U razvoju privrženosti, Vasta i sur. (1997) razlikuju nekoliko faza. U prvoj fazi koja se javlja tijekom prvih 6 tjedana života, dijete podjednako reagira na sve osobe iz svoje okoline, a njegova se komunikacija uglavnom svodi na privlačenje pozornosti u svrhu zadovoljenja njegovih potreba. To je tzv. faza predprivrženosti. U fazi

U osnovi je dječjeg ponašanja pri vezivanju za određenu osobu potreba za zaštitom, koja je osim kod ljudi prisutna i kod svih drugih visokorazvijenih životinja. Ovisnost o roditeljima, potreba za hranjenjem, brigom i zaštitom, učenje socijalnih ponašanja kroz roditeljske uzore, traje u čovjeka onoliko dugo koliko je čovjeku potrebno da može samostalno preživjeti (Largo, 2013: 41). U osnovi su vezivanja mladunčeta i majke različiti hormonalni i neuropsihološki mehanizmi koji se događaju unutar određenih, osjetljivih razdoblja. Kod ljudi takvi mehanizmi imaju samo podređenu ulogu.

U prvim tjednima i mjesecima dijete se najčešće vezuje za majku - osobu koja s njim provodi najviše vremena i koja se o njemu najviše brine. Tijekom prve godine života dijete svoju tjelesnu i emocionalnu ovisnost iskazuje potrebom za blizinom, strahom od odvajanja i strahom od stranaca. Jednom uspostavljena privrženost tijekom djetinjstva se mijenja te se stalno iznova obnavlja.

Kako se tijekom prve godine života razvijaju živčane veze između različitih stanica koje grade mozak, rana pozitivna iskustva pomažu razviti bolje umrežen mozak. Pozitivna iskustva u ovom periodu pomažu boljem povezivanju djeteta s drugim ljudima u kasnijim godinama. Već od najranije dobi djeca pokazuju ugodu osmjehom a pozornost privlače plačem. S 5 mjeseci već su u stanju iskazati ljubav i privrženost, a od 8. mjeseca mogu pokazivati i tjeskobu. U razvoju mozga jednim od bitnih faktora pokazalo se uzimanje vitamina D, koji pomaže zaštititi neurone koji se povezuju kako bi potaknuli razvoj mozga.

Razvoj sjećanja vezan je uz događaje koji su se zbivali od djetetova rođenja, premda se djeca ne sjećaju događaja prije treće godine života. Tijekom prve godine života stvaraju se tzv. neurološka sjećanja, putevi razvoja koji se temelje na dosljednosti i ponavljanju a dijete uče pravilnom ponašanju.

---

nastanja privrženosti još uvijek nije prisutan strah od odvajanja, ali proces vezivanja uz osobu koja se najviše brine o njemu, najčešće majka, započinje tako što će toj osobi upućivati najveći broj neverbalnih znakova. Još uvijek je najbitnije zadovoljavanje potreba za sigurnošću, toplinom i dodirom, te se dijete umiruje u naručju. U dobi između 6 i 8 mjeseci nastupa faza jasno izražene privrženosti, koja traje do kraja druge godine života, a očituje se razvojem straha od odvajanja, razvojem straha od nepoznatih ljudi kao i nepovjerenjem prema određenim osobama. Ako je osoba uz koju je primarno vezan u blizini, dijete može nesmetano istraživati okolinu ali pri susretu s novim osobama povlači se u svoju sigurnu zonu. Također negoduje ako se skrbnik uz kojeg je vezan udalji. Posljednja faza je faza recipročnog odnosa, unutar koje započinje primjena predodžbi i govora unutar spoznajnog razdoblja. Ove se faze uglavnom preklapaju s fazama koje je razlikovao tvorac teorije privrženosti.

3.3. Psihološki razvoj od novorođenčeta do jednogodišnjaka

Tijekom prvog mjeseca života novorođeno dijete tek počinje pokazivati svoja unutarnja stanja. U početku počinje razvijati ritam spavanja i budnog stanja, u kojem prema okolini iskazuje emocije preko smijanja, vokaliziranja ili faza uznemirenosti i plača. Plač je prvo sredstvo komunikacije novorođenčeta s okolinom, no detaljnije o plaču ipak će se govoriti u okviru razvoja govora.

U prvim godinama života neverbalna komunikacija je temelj odnosa djeteta i njegove okoline. Ta neverbalna komunikacija ostaje bitna i u odrasloj dobi. Nelagoda se obično u djeteta iskazuje grčevitim izrazom lica, skupljanjem šaka, dok radost iskazuje cijelim tijelom. Ne samo da dijete neverbalnom komunikacijom komunicira s odraslima, nego i obrnuto, promatra tjelesne reakcije osoba koje mu prilaze i koje se o njemu brinu. Po tonu glasa, pokretima i napetosti mišića i druge znakove koje ne možemo kontrolirati, dijete će prepoznati naša stanja. Stoga je bitno djetetu prilaziti mirno, sabrano i smireno, kako se ne bi osjećalo ugroženo ili frustrirano. Neverbalna je komunikacija važna na svim poljima, pa tako i kad se radi o dojenju. Postoje djeca koja odbijaju hranu, a njihovo odbijanje postaje uzrok frustracije majke, te ona zbog svoje unutarnje uznemirenosti odaje neverbalne znakove koji djetetu govore da nešto nije u redu, i time samo produbljuje problem odbijanja.

U prvim tjednima života, dijete promatra svijet oko sebe, a sposobno je fokusirati predmete udaljene između 20 i 30 centimetara. Ono promatra i uči: gledanjem, slušanjem, kušanjem sebe i svoje okoline. Sve to čini intenzivno komunicirajući sa svojom okolinom. Kako je uglavnom majka ta koja mu je najbliža, te njeno lice viđa najčešće prilikom hranjenja i njege, ona je ta koju će prvu naučiti raspoznavati od ostalih bliskih ljudi. Prepoznavanje emocija u drugim osobama počinje otprilike u vrijeme kad se vid izoštrava. Ali prije nego na izraze lica, dijete reagira na ton glasa. Dokazano je da prerano rođenoj djeci roditeljski glas smanjuje razinu stresa.

Osim po izgledu, dijete zapamti majku i po mirisu, budući da tek novorođena djeca imaju izrazito oštar osjet mirisa. Tijekom prvog mjeseca života, dijete postaje sposobno fokusirati lice. U to se doba mogu javiti i prvi oblici glasanja nevezani uz plač. Neka djeca će na smješak odgovoriti smješkom, a neka će se čak i glasno nasmijati. Izard (1994) primjećuje kako već sasvim mala novorođenčad pokazuje različite vrste osjećaja različitim izrazima lica.

Meltzoff i Moore (1997) istraživali su oponašanje mimike lica kod novorođenčadi i male djece, osobito kretnji ustiju, te su ustvrdili kako već mala dojenčad može oponašati različite kretnje ustiju odraslih osoba, kao što je otvaranje usta, plaženje jezika i sl. Prvotni odgovori dojenčadi oponašanjem često nalikuju na kretnje koje pokušavaju oponašati, no ne predstavljaju potpunu reprodukciju. Svi su ti pokušaji oponašanja vođeni ciljem, a u postizanju cilja oponašanje slijedi određene korake. Istraživanje Meltzoffa i Moorea pokazalo je da u procesu korekcije oponašanja, dojenčad slijedi četiri monotono poredana koraka³. Prvi korak je lateralno pomicanje jezika, dok se u drugom koraku jezik kreće blago prema van. Treći korak obilježen je potpunim ispadanjem jezika izvan granica usana, a četvrti tom potpunom ispadanju dodaje i lateralnu komponentu. U ovom procesu, dijete uči razlikovati nekoliko stupnjeva ciljnog pokreta, te povezivati te stupnjeve u jedinstveni korak a to je plaženje jezika. Takvo jednostavno oponašanje, kao što je oponašanje plaženja jezika, potvrđuje da dijete ima sposobnost uočavanja sličnosti između percepiranih pokreta tijela drugih osobe i vlastitih aktivnosti, uočavajući da su drugi ljudi jednaki kao i ono samo.

U prvim tjednima života, dijete se služi glasnim vokalizacijama kako bi privuklo pozornost roditelja, u cilju da se zadovolje njegove potrebe, poput želje da ga se nosi u naručju, da ga se presvuče ili utopli. Osnovno sredstvo komunikacije s okolinom postaje njegovo plakanje. U fazama dobrog raspoloženja, u početku će dijete ispuštati jednostavne glasove. Oko prvog mjeseca javljat će se i gugutanje. To gugutanje dalje će se proširivati tijekom drugog mjeseca života u različite kombinacije glasova, u kombinaciji s usklikima i plačem koji još uvijek služi osnovnoj svrsi privlačenja pozornosti.

Smiješak se kod djeteta obično javlja u dobi od 2. do 4. tjedna života, spontan je i događa se bez razloga. Prvi društveni oblik smijeha događa se oko 6. tjedna života, premda je oblikom još uvijek dosta nespecifičan. Može ga izazvati maska ili emotikon nacrtan na komadu kartona, naznačen oblik ljudske glave ili neki drugi predmet. To je tzv. socijalni smiješak, kojim dijete daje do znanja da uživa u socijalnom kontaktu s poznatim osobama (Čičin-Šain i Horvat, 2013). Kad navrši otprilike 20 tjedana, dojenče se sve manje smije strancima, a na kraju u potpunosti prestaje s time te se smiješi samo bliskim osobama.

---

³ Istraživanje facijalnih i manualnih gestikulacija kod dojenčadi iz 1977. obuhvaćalo je proučavanje šestoro dojenčadi starosne dobi između 12 i 21 dan, kojima su pokazivane različite facijalne ili manualne geste, te se u određenom periodu bilježila njihova reakcija. Rezultati su pokazali nevjerojatnu sposobnost oponašanja kod tako male djece. Istraživanje iz 1994. obuhvatilo je proučavanje protruzije jezika, pokazujući širok raspon

U prva tri mjeseca života dijete uspostavlja vlastiti ritam. Ono se nakon rođenja prilagođava novom okruženju, uči reorganizirati svoje tjelesne funkcije, uči disati, jesti i probavljati hranu. Do kraja trećeg mjeseca sposobno je hvatati rukama, promatrati svijet, boriti se protiv gravitacije. U tom je razdoblju uglavnom orijentirano prema roditeljima. Percepcija daljih predmeta zbog još nerazvijenog vida je ograničena pa se kadkad doima kao da svijet dalje od ključnih 50-ak centimetara i ne postoji.

Nakon trećeg mjeseca života vid dojenčeta se izoštrava te se ono počinje zanimati za svijet oko sebe. U prvom je razdoblju djetetov vid uglavom mutan, a u prva tri mjeseca postajat će sve oštiji, kako će se razvijati stanice u stražnjem dijelu oka. Do tog razdoblja djetetova percepcija boja uvelike se razlikuje od one kod odraslih ljudi; boje se ne raspoznaju do 6. mjeseca života. Bijelu boju unutar prva tri mjeseca dijete će slabije raspoznavati od crne ili crvene. Do 9. mjeseca života trebao bi se razviti vid kakav imaju odrasli. Ovo se razdoblje podudara s motoričkim razvojem odizanja i zadržavanja glave od podloge. Dijete se sada već može sve dulje samostalno zabavljati. Pogledom prati osobe koje se oko njega kreću, pamti nova lica, zanima se za predmete iz okoline te ih pokušava dohvatiti. Nakon 6. mjeseca života, dijete počinje puzati te sve manje promatra samo roditelje a sve više se orijentira na okolinu. U stanju je prepoznati emocije kod svoje majke. Do kraja šestog mjeseca života dijete izražava sve četiri primarne emocije: ljutnju, strah, radost i tugu (Čičin-Šain i Horvat, 2013).

Oko 6. mjeseca života počinje se javljati strah od odvajanja, te se taj strah često kosi s njegovom željom za otkrivanjem svijeta, a ta dvojnost osjećaja počinje određivati djetetovo ponašanje. Nepoznate osobe više mu nisu privlačne, te se počinje sve više skrivati iza svojih skrbnika prilikom susreta s osobama koje su mu strane. Javljaju se različite emocije kao reakcije na različite ljude; neki ljudi djetetu su simpatični, a neki izrazito odbojni. U ovoj dobi također se počinje razvijati i empatija, pa tako ako u djetetovoj blizini drugo dijete plače, i ono će se rasplakati, a ako se netko smije i dijete će se smijati. Mimika odraslih osoba počinje se precrtavati u djetetovoj mimici, u stanju je povezati ton glasa i izraz lica za razumijevanje osnovnog emocionalnog stanja kod odraslih. Svoje reakcije povezuje s emocionalnim stanjima majke i ostalih bliskih osoba.

Zanimanje za vlastiti odraz u ogledalu obilježava kraj prve godine života. U početku odraz predstavlja drugo dijete, partnera za igru, a dijete nesvjesno da se radi o njemu, odrazu nudi igračku, pokušava ga dohvatiti, zaviruje iza ogledala te proučava. Razvoj samopercepcije promatrali su mnogi znanstvenici, te su razvijene različite metode proučavanja. Largo (2013) ističe *rouge-test*⁴, u kojem se dijete posjeda pred ogledalo te se prate njegove reakcije na vlastiti odraz. Nakon toga se s djetetom igra te mu se pritom na čelo stavlja crvena boja⁵. Djeca prije 18. mjeseca života ne obraćaju pozornost na crvenu mrlju, ili je pokušavaju skinuti s odraza. Do 24. mjeseca života dijete počinje iznenađeno promatrati svoj odraz i shvaća da je crvena mrlja na njemu a da je u ogledalu njegov odraz. Percepcija odraza kao samog sebe povezana je s društvenim iskustvima i razvija se samo u zajednici. Razvoj samopercepcije odraza u ogledalu samo je jedan od aspekata razvoja jastva. Razvoj percepcije vlastitog ja odvija se već od rođenja kroz mnogo malih etapa, a već i mala novorođenčad razvija rudimentarne spoznaje o vlastitim kretnjama. Usmjerenost na vlastito tijelo počinje oko 6. mjeseca života kada dijete intenzivno kreće upoznavati svoje tijelo, dodirivanjem od glave do vršaka nožnih prstiju.

Otprilike s 18 mjeseci počinje se kod djeteta javljati razumijevanje mentalnog stanja želje, pa se javljaju i prve samostalne odluke (primjerice izbor određenog jela). Određena ponašanja u ovoj dobi pokazuju da djeca razumiju da su želje subjektivna stanja te da se njihove vlastite želje mogu razlikovati od želja njihovih roditelja, odnosno skrbnika.

3.4. Strah od odvajanja

Strah od odvajanja, ili separacijska anksioznost, nastaje otprilike u vrijeme kad se dijete počinje samostalno kretati, obično s počecima puzanja oko 6. mjeseca života. Ovaj strah, povezan obično i sa strahom od nepoznatih osoba, normalna je i očekivana pojava u razvoju djeteta koja obično nestaje oko treće godine života. Vrhunac dostiže u dobi od otprilike 18 mjeseci, u dobi kada većina djeca doživljava prva odvajanja od roditelja zbog odlaska u vrtić. U dobi od 6. mjeseci, djeca već pokazuju kako su u stanju razlikovati nepoznate osobe od poznatih, kao i poznanike od vrlo bliskih, od roditelja. U toj dobi djeca svoju prirodenu

---

⁴ Test se isprva koristio za ispitivanja na majmunima

⁵ Bitno je da se crvena boja ili neka druga oznaka djetetu na čelo stavi neprimjetno.

znatiželju, potrebu za istraživanjem i otkrivanjem okoline često prekidaju zbog nelagode ili straha koji se javlja bilo prilaskom nepoznatih osoba, bilo fizičkim udaljavanjem bliskih osoba. Tako malo dijete nema razvijen pojam vremena, pa odvajanje od roditelja njemu izgleda kao prava vječnost. Sasvim je nebitno hoće li roditelj biti odsutan 5 minuta ili 5 sati. S iksustvom odvajanja i ponovnog vraćanja roditelja, dijete će s vremenom steći sigurnost i taj će strah slabjeti, nu u početku njegova javljanja reakcije djeteta mogu biti vrlo izražajne. Čak i običan odlazak roditelja u susjednu sobu može izazvati buran plač i negodovanje djeteta, a uzrujanost može potrajati čak i kad se roditelj vrati, a može remetiti i san.

Dob do koje će se strah od odvajanja manifestirati ovisi o osobinama ličnosti djeteta kao i o reakciji bliskih osoba. Kad se radi o specifičnim situacijama, kao što je polazak u jaslice ili vrtić, da bi se prevladao strah od odvajanja djetetu je potreban period prilagodbe, koji bi trebao trajati oko 2 tjedna, no vremenski period potreban svakom djetetu je individualan. Situaciju dodatno može pogoršati roditeljski strah od odvajanja, koji dijete može iščitati iz roditeljske neverbalne komunikacije.

3.5. Dječja igra

Dječja igra je, kako navodi Hicela (Hicela, 2004) višedimenzionalna aktivnost koju karakteriziraju intrinzična motivacija, unutarnja kontrola, ekspresivnost, simboličnost i samovođenje. Bez igre, dječje shvaćanje svijeta koji ih okružuje bilo bi gotovo nemoguće. Unutar same igre, izdvaja se simbolička igra kao odraz djetetovih unutarnjih stanja i viđenja svijeta od najranije dobi. Za razliku od funkcionalne igre koja postoji i kod životinja, simbolička igra svojstvena je ljudskim bićima, kulturno je određena. Većina razvojnih psihologa smatra ju razvojnim fenomenom, i ako ijedna vrsta igre po svojoj strukturi potpada pod područje filozofije, pa onda uže vezano uz razmatranje vlastitog sebstva onda je to simbolička igra. Dramska igra, u koju konačno spada i sama lutkarska predstava, od djeteta zahtijeva potpunu predanost u igranju uloga fiktivnom svijetu, u kojem postoji čitav niz pravila. Kasnija opća čovjekova sposobnost stvaranja znakova ogleda se u dječjoj igri lutkom, u kojoj se prvi oblici semiotičkog ponašanja javljaju već oko druge godine života. Dakle, stvaranje veza i znakova, otkrivanje svijeta i života, učenje tolerancije, suradnje, dijaloga i konfrontacija- od najranije dobi odvija se putem lutkarske predstave. Poticanjem djece da

izvode lutkarske predstave, potiče se i povoljniji razvoj socijalizacije i međuljudskih interakcija od najranije dobi, kao preduvjet za povećanje dječjih kompetencija u životu.

Dijete je primarno socijalno biće, od rođenja određeno znakovima i pravilima nastalih unutar njegovog kulturno-povijesnog okruženja. Dakle, ono se samim rođenjem kulturno razlikuje od ostalih bića koje je čovjek stavio u odnos podređenosti, a to kulturno svojim moralnim i drugim pravilima određuje djetetovu igru i prije no što se dijete u nju upusti. Igru oblikuje kultura, ona oblikuje dječje shvaćanje vlastitog socijalnog okruženja, a dijete kasnije utječe na razvoj, odnosno promjene kulture.

Piaget, koji je inteligenciju poimao kao proces i aktivno djelovanje, davao je prednost aktivnim obrazovnim metodama u kojima dijete aktivno djeluje kako bi konstruirao vlastito znanje, a vršnjačke interakcije smatrao je jednim od izvora spoznajnog razvoja. Sama lutkarska predstava od djeteta zahtijeva aktivno sudjelovanje i učenje, međuvršnjačku interakciju te korištenje čitavog niza psihosocijalnih shema kojom uspješno svoje viđenje svijeta kao i svoje spoznaje prenosi u svoje fiktivno okruženje u kojem lutka postaje njegovo fiktivno ja. Prema Piagetu simbolička igra, dakle i sama lutkarska predstava, spada u fazu predoperacionog mišljenja te ju smatra oblikom reprezentacije stvarnosti. Ona postoji bilo u socijalnoj interakciji bilo u izolaciji, sastavljena od simbola pa tek onda od komunikacije. Baš kao što čovjek kao dojenče komunicira sustavom simbola- krikovima, gugutanjima, te se kroz svoj kulturno određen put, kroz interakcije, uči živjeti u svojoj društvom određenoj okolini. Uloge u koje ulaze djeca biraju na temelju svog iskustva objektivnog svijeta. Freud ističe mogućnost igranja neugodnih situacija u kojima dijete dobiva mogućnost ovladati situacijom. Prenoseći zbilju u igrokaz, sami određuju ciljeve i norme odraslih te često društveno nametnuta pravila ponašanja pokušavaju prilagoditi vlastitim željama. Zajedničkim stvaranjem igrokaza djeca otkrivaju ne samo vlastite spoznaje već i utjecaj vlastita ponašanja spram drugih. Vježbanje komunikacijskih i drugih socijalnih umijeća, razvoj socijalnih kompetencija, rješavanje problema, sve su to isticane pozitivne strane promicanja ovakvih aktivnosti kod djece.

Sukladno stupnju razvoja, dijete igranjem spoznaje okolinu i samo sebe, a ponašanje pri igranju igre je univerzalno. Largo (2013) navodi istraživanje Watsona i suradnika, koje je pokazalo kako je već i najmanja dojenčad sposobna učiti igrajući, tako što, zamjećujući posljedice svojih motoričkih aktivnosti, prilagođava ponašanje uvjetim te njime izravno utječe

na okolinu. Još je bitnije da je dijete iskreno zainteresirano za igru, a pristupa joj ponekad s velikom ozbiljnošću, no uvijek emocionalno. Temeljne razlike između dječje igre, unutar koje dijete može učiti te internalizirati stečene vještine kao izraz vlastite volje, i procesa učenja tj. treniranja vještina, kojima odrasli pridaju preveliku pozornost te na taj način iz određene vještine mogu kod djeteta izazvati prisilne radnje. Dijete se igra radi igre same, radi aktivnosti a ne radi svrhe. Ono se ne igra da bi naučilo ali svejedno iz igre uči, spontano i prirodno, za razliku od učenja odraslih, koje se odvija uglavnom planirano, institucionalno i nikako spontano. Unutar aktivnosti igre, uvijekavaju prirodene obrasce ponašanja, prikupljaju različite vrste iskustava, uče kako upotrijebiti predmete, te istražuju različite vrste odnosa.

Postoje različite vrste igre, ovisno o tome u kojoj se dobi javljaju ili ovisno o tome kakav je njihov simbolički karakter. Aktivna igra vezana je uz razvoj motorike, uz potrebu za savladavanjem prostornosti. Istraživačka igra uključuje i igru prstima, koja se javlja već unutar prva 3 mjeseca života. Imitacijska igra, koja uključuje oponašanje uzora, javlja se oko 9 mjeseca života. Različite vrste igara s pravilima razvijaju različite vrste ponašanja kod djece od prve do treće godine života.

Igre sa simboličkim karakterom također su podijeljene u nekoliko kategorija (Largo, 2013). Prva se javlja funkcionalna igra, oko prvog rođendana, unutar koje djeca počinju oponašati jednostavne radnje, poput telefoniranja. Ona je najjednostavniji oblik funkcionalne upotrebe predmeta. Reprezentativna igra javlja se u razdoblju do 18. mjeseca života; dijete počinje rabiti predmete ne samo na sebi već i na drugim osobama, pa tako primjerice pokušava bočicom nahraniti lutku. Sekvencijalna igra razvija se do kraja druge godine života a predstavlja nizove radnji vezane uz događaje iz svakodnevnog života, kao što je kuhanje. Posljednja je simbolička igra, unutar koje dijete određenom predmetu daje značenje drugog predmeta ili zamišlja da predmet postoji.

U prva tri mjeseca života, najvažnije vrste igre su igranje rukama te socijalna igra. Igranjem rukama dijete stječe motoričke kompetencije; poboljšava koordinaciju ruka-usta, ruka-oko, ruka-ruka.

Socijalna igra odvija se u interakciji dojenčeta s bliskim osobama, unutar koje se izmjenjuju faze pozornosti i zanimanja s fazama odmora. U prvim tjednima života ta vrsta igre ima određene granice, jer je djetetu potrebno više vremena za percepiranje i obrađivanje

određenog podražaja. U početku mimika i nastojanja da komunicira s okolinom zamaraju dijete. U prvim tjednima, socijalna igra omogućava djetetu i roditelju da se međusobno upoznaju, te predstavlja sastavni dio svakodnevice. Unutar socijalne igre, roditelj sa svojim djetetom razvija i određene obrasce ponašanja prilagođene djetetu, kao i obrnuto, a te obrasce ponašanja i očekivanja druge osobe mogu samo djelomično razumjeti i stvoriti u interakciji s djetetom.

Između četvrtog i devetog mjeseca života dijete se igra baratanjem predmetima. Njihova sposobnost hvatanja u ovom se periodu razvija nevjerojatnom brzinom. Visoko specijalizirane funkcije hvatanja ljudske vrste preduvjet su razvoja ljudske komunikacije, predstavljaju uvježbavanje za kasnije baratanje alatom. Razvoj hvatanja u velikoj je mjeri biološki uvjetovan proces, koji ne ovisi o uzoru kojeg dijete promatra kako bi naučilo hvatati. Zbog toga je bitna i igra rukama, svojstvena za prvo tromjesečje života, jer je ona temelj za učenje hvatanja. U početku, dijete hvata dlanovima, objema rukama. Između 6. i 9. mjeseca života nauči hvatati jednom rukom, svijajući sve prste. Takav način hvatanja djetetu omogućava intenzivniji kontakt s predmetima. Oko 8. mjeseca života hvatanje se mijenja; dijete počinje hvatati premete između baze palca i kažiprsta, da bi se na kraju razvio tzv. pincetni hvat. S druge strane, ciljano ispuštanje predmeta vještina je koja se usvaja tek s navršene dvije godine, a nerijetko i kasnije.

4. RAZVOJ DJEČJEG GOVORA

Govor je socijalni fenomen, može se razviti isključivo u socijalnim zajednicama. Bez drugih ljudi, on ne postoji, ne nastaje, ne razvija se. Govor oblikuje čovjekov način razmišljanja, način na koji on razumije svijet ali i samog sebe. Govorom, kao i neverbalnom komunikacijom, započinje proces uključivanja djeteta u njegovu zajednicu. Čovjek je govor oblikovao da bi oblikovao sebe, jer govor oblikuje čovjekov način razmišljanja i razumijevanja svijeta (Jelčić Jakšić, 2008). Prije no što nauči govoriti, dijete mora naučiti slušati. Govor se u užem smislu, prema Piagetu, u djece javlja tek u drugoj godini života (Largo, 2013). No komunikacija se počinje javljati već u najranijoj dobi kod dojenčadi, pomoću različitih načina razumijevanja koji proizlaze iz socijalne interakcije. Utjecaj okoline izuzetno je važan, jer se bez nje govor ne bi ni mogao razviti. Razvoj govora kod djeteta

složen je i suptilan proces na koji može utjecati mnogo različitih čimbenika, pa je upravo zbog toga obitelj, kao djetetovo najprirodnije okruženje, najbitnija u procesu razvoja govora, kao i ostalim razvojnim područjima.

Djeca se rađaju s velikim jezičnim potencijalom koji tijekom prvih nekoliko godina života omogućava da se govor razvija na nevjerojatan način. Taj razvoj u velikoj mjeri ovisi o razvoju mozga, koji završava potkraj puberteta. Osobito su važna dva područja mozga zadužena za jezik i govor - Wernickeovo područje u sljepoočnom režnju koje služi razumijevanju govora⁶ te Brocino područje, specijalizirano za produkciju govora⁷. Ta dva područja međusobno su usko povezana jedan s drugim ali i s ostalim moždanim područjima.

Određeni dijelovi mozga specijalizirali su se tijekom evolucije za preuzimanje govornih funkcija. Mozak analizira različite vrste zvukova koje prima, npr. različita analiza glasova od analize šumova.

Biološki temelj svih jezika svijeta je jednak. Ljudi, bez obzira na materinski jezik, analiziraju i tvore glasove po istim fonološkim pravilima, što objašnjava činjenicu da sva djeca, u prvim mjesecima života, tvore jednake glasove. Sva djeca imaju urođene sposobnosti ovladavanja osnovama komunikacije premda još nemaju znanje jezika. Da bi naučili govoriti, nisu mu potrebne lekcije, upute ili poticaji, samo govorni uzor, jer se jezik razvija, ne podučava. Ipak, u procesu usvajanja govora neka su djeca brža, neka sporija, što može biti uvjetovano kulturalnim i jezičnim obiteljskim podrijetlom.

---

⁶ Wernickeovo područje obuhvaća stražnju trećinu gornjega sljepoočnog girusa, dijelove susjednih heteromodalnih područja i dijelove srednjega sljepoočnog girusa. Područje služi za analiziranje zvučnih informacija koje posredovanjem unutarnjeg uha, slušnog živca i jedara malog mozga dolaze do središta za govor; specijalizirano je za leksičke i semantičke aspekte jezika. Oštećenje dovodi do dvosmjernog neurološkog deficita (osoba ne može imenovati objekt koji mu se pokaže, ni pokazati objekt kad mu se kaže njegov naziv). Wernickeovo područje je transmodalno, koordinira recipročne interakcije između osjetnih reprezentacija riječi i simboličkih asocijacija koje im daju značenje. Oštećenje onemogućava dekodiranje u bilo koji osjetni modalitet, onemogućuje kodiranje (povezivanje) osjetnih percepata u odgovarajuće oblike riječi. (<http://dementia.hiim.hr/ustroj.htm>, 01.09.2013)

⁷ Brocino područje obuhvaća dio lijevoga čeonog moždanog režnja, uključuje premotorički korteks i susjedna heteromodalna područja; specijalizirano je za artikulatorne, sintaktičke i gramatičke aspekte jezika. Područje ključnu ulogu u prevođenju neuralnih oblika riječi u njihove artikulatorne slijedove, ali također i u slaganju riječi u govor koji ima značenjski prikladnu sintaktičku strukturu. Oštećenja uzrokuju ideomotornu apraksiju (nemogućnost izvođenja složenih motoričkih zadataka, npr. salutiranja, odnosno nesposobnost da se nakon verbalnog upita pantomimom objasni upotreba objekta), premda osoba ne mora imati poteškoća u izvođenju istih pokreta nakon pokazivanja pokreta ili kad mu se pokaže stvarni objekt. Oštećenja Brocina područja poznata su pod nazivom Brocina afazija. (<http://dementia.hiim.hr/ustroj.htm>, 01.09.2013)

Jezik je bogat i prilagodljiv sustav kojim iskazujemo naše misli i razumijevanje drugih ljudi. On pretpostavlja način socijalizacije i učenja. Kako dijete sve bolje ovladava jezičnim vještinama, lakše mu je izražavati svoje osjećaje, objašnjavati i izražavati želje, učiti i sl. Jezik je sastavni dio gotovo svih područja našeg ljudskog djelovanja, pa je stoga i bitan način na koji se razvija. On prožima sve aspekte našeg iskustva. Kod djeteta predstavlja prozor u njegovu osobnost. Sastoji se od pet aspekata komunikacije, koji uključuju glasove, značenje, poredak i oblike riječi te društvenu upotrebu jezika (Apel i Masterson, 2004). Ti su sustavi fonologija, semantika, sintaksa, morfologija te pragmatika. Svi su izuzetno bitni, a međusobno su ovisni jedan o drugome.

Psiholozi koriste izraz *receptivni jezik*, kako bi opisali govor i jezik koji dijete razumije, te izrazom *ekspresivni jezik*, kako bi opisali govor i jezik koji dijete samo može proizvesti. Obje strane govora i jezika ubrzano se razvijaju u tijeku prve 3 godine života. Receptivni se kroz djetinjstvo razvija brže od ekspresivnog. Isto tako, u govoru prevladava *ekspresivni* ili *referentni* stil. Ekspresivni je vezan uz društveniju djecu koja se služe dužim rečeničnim nizovima, no nešto suženijeg rječnika. Referentni je povezan uz djecu koju više zanimaju predmeti nego osobe. Takva djeca imaju bogatiji rječnik i sposobniji su razumjeti jezik odraslih osoba (Woolfson, 2006).

Novorođenče se rađa sa potpuno razvijenom anatomijom nužnom za proizvodnju zvukova, no potrebno je otprilike godinu dana kako bi ona mogla sazrijeti do razine na kojoj može razumljivo oblikovati riječi. Grkljan je pri rođenju veličine jedne trećine grkljana odraslih, te se nalazi visoko u vratu, odmah ispod otvora oralne šupljine u ždrijelo, zbog čega novorođenče nije u stanju govoriti. Kako dijete raste, on se polako spušta. Glasnice novorođenčeta duge su otprilike 4 mm, te zbog položaja grkljana struja zraka još uvijek nije u stanju dovoljno podražiti glasnice kako bi zavibrirale. Prvo vježbanje glasnica javlja se ispuštanjem glasnog plača odmah nakon rođenja. U prvim tjednima života, razlikuje se nekoliko vrsta plača, i to po tonalitetu, visini i glasnoći, prije nego se plač razvije u vrištanje iz sve snage (Morris, 2009).

4.1. Razvoj slušanja

Uredan razvoj sluha najvažniji je preduvjet za uredan razvoj govora, koji se razvija jedino slušanjem. Zbog te činjenice svako značajnije oštećenje sluha u razdoblju prije razvoja govora ima dalekosežne posljedice (Marn, 2008).

Razvoj sluha kod djeteta započinje još u prenatalnom razdoblju. Nitko još nije zasigurno utvrdio kako točno čuje, uglavnom se radi o pretpostavkama da dijete u utrobi čuje prigušeno, budući da zvuk kroz tekućinu prolazi drugačije nego kroz zrak. Prve zvučne podražaje u utrobi počinje primati od 24. tjedna trudnoće.⁸ Pretpostavka je da nerođeno dijete čuje zvučne obrasce, poput glasnoće ili prigušenosti, zvukova ili tišine. Vanjsko je uho prekriveno tankim slojem verniksa. Već u 25. tjednu trudnoće dijete reagira na zvukove, a od 28. tjedna gotovo sigurno na zvuk odgovara sklapanjem očiju. Istraživanja pomoću različitih uređaja pokazuju promjene frekvencije srca i moždane aktivnosti pri primanju zvučnih podražaja kod nerođene djece. Da dijete doista čuje još u utrobi, dokazalo je istraživanje koje je obuhvatilo trudnice od 6. mjeseca trudnoće nadalje, koje su čitale dječje priče te su snimku te priče puštale svojoj nerođenoj djeci. Odmah po rođenju djece su puštene tri različite priče; na dvije nepoznate nisu reagirala, ali priču koju je majka čitala prepoznali su i reagirali živahnim sisanjem (Woolfson, 2006.). Neka su istraživanja pokazala da je nerođeno dijete sposobno razlikovati dvije vrlo slične riječi te da su njegove sposobnosti slušanja daleko naprednije od sposobnosti govora (Morris, 2009).

U maternici je dijete izloženo zvucima krvotoka maternice i aorti, zvukovima peristaltike crijeva i sl, jačine između 60 i 80 dB. Glasovi izvana prolaze kroz trbušni zid majke, stijenku maternice i plodnu vodu, što ukazuje na to da je percepcija zvukova nerođenog djeteta vrlo različita od percepcije novorođenčeta, malenog djeteta ili odraslog čovjeka.

Novorođenče čuje slabije od zdrave odrasle osobe. Ono može odrediti razliku između zvukova različite duljine ili glasnoće, te preferira zvukove niske frekvencije, dok zvukovi visokih frekvencija uglavnom izazivaju neugodne reakcije. Već nakon tri dana prepoznaje majčin glas, te daje prednost ljudskim glasovima nad neljudskim zvukovima. Također, više se zanima za ženski nego za muški glas (Largo, 2013). Usprkos svakodnevnom slušanju različitih zvukova, novorođenče pozornost usmjerava na ljudski govor. Već u prvom tjednu

---

⁸ Pužnica i unutarnje uho u čovjeka su već u 20. tjednu trudnoće jednake veličine kao i u odrasle osobe, te su već i djelomice funkcionalni. Do 36. tjedna trudnoće slušni organi su potpuno formirani, a slušne stanice elektrofiziološki reagiraju jednako kao i u odraslih.

života novorođenče može uočiti razliku između zvukova različitih glasova, a s nekoliko mjeseci i razliku između podudarajućih zvukova⁹. Od iznenadnih zvukova tijekom prvog mjeseca novorođenče bi se trebalo trznuti, ukočiti, zadržati, žmirnuti, zaškiljiti, ispružiti udove, raširiti prste na nogama i rukama ili zaplakati. Ponekad i okreću glavu prema izvoru zvuka.

Ipak, novorođenče je u stanju slušati vrlo kratko, nakon čega se umara i okreće glavu i pogled na drugu stranu. Potreban mu je predah prije nego opet počne slušati.

S tri mjeseca dojenčad počinje okretati glavu ili pogled prema izvoru zvuka, ponekad uz nabiranje čela i širenje očiju. Pokazuju uzbuđenje na zvuk primičućih glasova, koraka, tekuće vode i sl. Dojenčad često reagira na glasne zvukove trzanjem ili umirivanjem, s refleksnim okretanjem glave ili pogleda prema zvuku. Pokušaji lociranja zvuka razvijaju se tijekom prvih 6. mjeseci života, sukladno razvoju motorike glave i vrata. Početkom druge polovine 1. godine života već su u stanju okrenuti se prema izvoru zvuka čim ga začuju, a s devet mjeseci počinju tragati za izvorom vrlo tihih zvukova van njihova vidokruga te ih pokušavaju precizno locirati. U ovom razdoblju dojenče može razlikovati smislene zvukove, poput roditeljskog glasa (Sheridan, 1997). Vole gugukati sami sa sobom, smijati se i skvičati u igri te počinju pokazivati znakove selektivne reakcije na različite emocionalne tonove poznatog glasa. Ako je izvor zvuka na razini uha, okreću se prema njemu.

S 9 mjeseci djeca obraćaju veliku pozornost na svakodnevne zvukove, i dalje davajući prednost ljudskim glasovima. Sada su već sve slušne karakteristike razvijane do razine dovoljne da bi mogli početi reproducirati različite govorne zvukove s kojima se svakodnevno susreću, te se počinju javljati prve riječi, obično bez značenja ali istovjetne pravim riječima.

Apel i Masterson (2004) opisali su u prosječnu dob u kojoj većina djece ovladava određenim vještinama slušanja i razumijevanja, u različitim vremenskim periodima. Prema njihovoj tablici, dijete bi trebalo pokazivati slijedeća ponašanja:

---

⁹ Bebe razlikuju foneme, kao temelje govornog jezika, što psiholozi smatraju znakom da se sluhom služe od početka, kako bi razvila svoj jezik. Istraživanja su uključivala parove glasova koji variraju neznatnim razlikama u zvučnom spektru. Istraživači su koristili zvučne dude koje su stvarale određeni glas. Dojenče je sisajući slušalo glas koji bi mu nakon nekog vremena dojadio te bi prestalo sisati. Promjenom dude, koja proizvodi drugi glas, dojenče je opet počelo zainteresirano sisati (Apel i Masterson, 2004).

- a) Prva tri mjeseca – strese se na glasne zvukove, stišava se ili smiješi kada mu se obraćaju, čini se da prepoznaje glas roditelja i stišava se ako je plakalo, siše jače ili slabije, reagirajući na zvuk
- b) 4 - 6 mjeseci – okreće oči u smjeru zvukova, reagira na promjene u tonu glasa roditelja, primjećuje igračke koje stvaraju zvukove, obraća pozornost na glazbu
- c) 7 mjeseci – 12 mjeseci – uživa u igri ku-kuc i igrama rukama i prstima, okreće glavu i gleda u smjeru zvukova, sluša kada mu se obraćaju, prepoznaje riječi za uobičajene predmete, poput „šalica“, „cipela“, „sok“, počinje odgovarati na verbalne zahtjeve (dodi ovamo)

Većina djece ne ovladava svim vještinama unutar kategorije dok ne dosegne gornju granicu dobnog raspona. Međutim, znak je mogućeg poremećaja ako većina vještina iz dobnog raspona nije razvijena do dosezanja gornje granice.

Sheridan (1997) navodi kontrolnu listu za otkrivanje poremećaja sluha, namijenjenu roditeljima, koja sadrži općenite znakove kojima se može ispitati sluh djeteta u prvoj godini života¹⁰. Prema toj listi dijete bi trebalo pokazivati sljedeće karakteristike:

- a) Ubrzo poslije poroda – dijete bi se trebalo lecnuti od iznenadnog glasnog zvuka, npr. kad netko pljesne rukama, te bi trebalo žmirnuti ili širom otvoriti oči
- b) S mjesec dana - dijete bi trebalo početi primjećivati iznenadne ili trajnije zvukove poput zujanja usisavača, te reagirati osluškivanjem zvukova i zastajanjem kad ih čuje
- c) S 4. mjeseca – trebalo bi utihnuti ili se nasmiješiti na zvuk roditeljskog glasa kad ga ne vidi, te okrenuti ili svrnuti pogled prema roditelju ako mu pride s leđa i obrati mu se sa strane
- d) Sa 7 mjeseci – dijete bi se trebalo okrenuti prema glasu na drugom kraju prostorije ili prema jako tihim zvukovima i na jednu i na drugu stranu, ako nije zauzeto nečim drugim
- e) S 9 mjeseci – dijete bi trebalo pažljivo slušati svakodnevne zvukove i tražiti pogledom izvore jako tihih zvukova, te s užitkom glasno i pjevušeći brbljati

---

¹⁰ Listu je izradio dr. Barry McCormick iz Centra za procjenu dječjeg slušanja u Nottinghamu (prema Sheridan, 1997).

- f) S 12 mjeseci - dijete bi trebalo pokazati neku reakciju na svoje ime i ostale poznate riječi. Moglo bi reagirati i kad roditelj kaže „ne“ i „pa-pa“, čak i u odsutstvu pratećeg pokreta.

Stoppard (2004) opisuje nekoliko jednostavnih testova sluha za djecu do 3 godine. Autorica smatra da je dokaz da je sve u redu s djetetovim sluhom kod starije djece način na koji ona reagiraju na govorni jezik, dok kod manje djece treba prosuđivati po načinu na koji reagiraju na različite zvukove. Kod djece iznad 6 mjeseci kapacitet sluha i upotrebu govornog jezika može se procijeniti obzirom na spontanu vokalizaciju. Za djecu između 24. tjedna i 18 mjeseci života, test se izvodi na udaljenosti od 1,2 metra od svakog zida u prostoriji, a osoba koja test izvodi nalazi se izvan djetetovog vidnog polja¹¹. Test se vrši sljedećim redoslijedom: prvo se upotrebljava glas, zatim zvečka, žlica u šalici, toaletni papir pa zvono. Svaki podražaj koristi se na oba uha, a ako se reakcija ne javi odmah po podražaju, treba je ponoviti. Jasna reakcija na bilo koji od ovih zvukova pokazatelj je dobrog sluha. Ako je reakcija slabija, treba ponoviti test za dva tjedna te se posavjetovati s liječnikom.

4.2. Govor - predlingvistička faza

U početku, dijete s okolinom komunicira putem fiziološkog krika i refleksnog glasanja. U tom periodu moguće je opaziti različite vrste glasanja, od plakanja, ispuštanja zvuka prilikom zijevanja, štucanja, uzdisanja, sve do kašljanja i kihanja. Krik koji dijete ispušta dominantni su zvukovi nalik samoglasnicima, uz blagu nazalnost glasa. Zdravi krik novorođenčeta je glasan, bistar, čist, s kratkim udahom i produljenim izdahom. Ako je krik prodoran ili vrlo tih, sastavljen od jednoličnog stenjanja ili nekoliko naglih vriskova, te se javlja u kombinaciji s neutješnim plačem, može biti simptom rizika, stoga je procjena krika kod novorođenčadi izuzetno bitna. Ovo je period prilagodbe mozga i živčanih putova, kao i artikulatora, na učenje i proizvodnju govornih glasova.

Prvi plač javlja se već u prvim sekundama nakon rođenja, i to je plač bez suza. Nakon 6. tjedna plač počinju pratiti i suze. Novorođenče plače iz 7 razloga: bol, neugoda, glad,

---

¹¹ Kod djece od 24 tjedna udaljenost bi trebala biti 45 cm a za dijete starije od 36 tjedana udaljenost bi trebala biti 90 cm od njegova uha

usamljenost, pretjerana stimulacija, premala stimulacija te frustracija (Morris, 2009). Različite vrste plača roditelj bi trebao biti u stanju razlikovati već u prvim tjednima. Bol se obično izražava oštrim, prodornim plačem, jer novorođenče ne razlikuje veću i manju bol. Uporan plač javlja se kod dojenačkih grčeva. Plač zbog neudobnosti počinje tiho i postaje sve glasniji. Plač zbog gladi prepoznaje se po ritmu i vremenu javljanja, pa može biti glasan i žestok s kratkim pauzama za udah. Tužan i ponavljajući plač znak je osjećaja napuštenosti. Plač poput cviljenja i cmizdrenja, često praćen trljanjem očiju znak je umora. Plač zbog frustracija obično se javlja u kasnijim fazama razvoja, kad dojenče nešto pokušava postići a još ne može. Takav je plač ponekad popraćen zadržavanjem daha, zbog čega se dijete može i onesvijestiti, a najčešće se javlja početkom druge godine.

Osim plača, dijete u najranijoj dobi komunicira i osmjehom. Postoje tri vrste osmijeha: refleksni, općeniti i određeni. Refleksni se javlja najranije, već nakon 3 dana, brzo iščezava pa ga je teško prepoznati. Javlja se u obliku neuralnog grča u vrijeme kada novorođenče tone u san, ili nakon iznenadnog priljeva energije u živčani sustav. Radi se mišićnom refleksu. Općeniti smijeh javlja se oko 4. tjedna života kao reakcija na lice odrasle osobe, ali nije selektivan. Tek oko 6. mjeseca života javlja se određeni, selektivan osmjeh, kojim dijete pozdravlja bliske osobe, dok na strance gotovo ne reagira. Sukladno razvojem u ostalim područjima, osmjeh u ovom razdoblju pokazuje poosobljavanje dječjeg komunikacijskog sustava (Morris, 2009).

Ovo je razdoblje važno za cjelokupni govorni razvoj jer se počinju stvarati prve, za govor važne senzomotoričke veze u živčanom sustavu. Novorođenče postupno uči kontrolirati izgovor glasova, kao i slušanje, što čini temelj za ostvarenje svjesnoga razvoja govora. Prvo dolazi do uspostavljanja kontrole nad intenzitetom, zatim nad visinom glasa, a na kraju i do kontrole pokreta govornih organa (Posokhova, 1998).

4.2.1. Fiziološki krik i faza gugutanja

Dijete s navršenim prvim mjesecom života počinje formirati sve veći broj raznovrsnih glasova, te se počinju javljati gugutavi zvukovi. U tom periodu uglavnom prevladavaju zvukovi nalik na samoglasnike, gotovo jednake kao onih kod odraslih osoba. Dojenče počinje proizvoditi mjehuriće gurajući jezik kroz blago raširene usne, te stvara balončiće od sline. Izvodeći te predmrmljajuće radnje, beba oblikuje usta za izgovor te koordinira disanje s pokretom jezika i usana, što osigurava kasnije temelje za pravi govor. Dojenče uživa proizvoditi različite vrste glasova, ciče i kriči, te glasovima koje izgovara dodaje i prve suglasnike.

Dječje glasanje kao priprema za pravi govor, u ovom razdoblju karakteristično je za novorođenčad u cijelom svijetu. Neovisno o kulturi i materinskom jeziku, sva se dojenčad glasa jednako. Kulturološki utjecaj na govor djeteta, kao i utjecaj materinskog jezika i obiteljske sredinje, na značenju dobiva tek u kasnijim fazama razvoja govora.

U najranijoj fazi, dojenče je sposobno proizvesti nekoliko različitih vrsta „gundanja“, ovisno o raspoloženju, pa se tako razlikuju vrste gundanja za umor, neugodu, glad ili probleme s dojenačkim grčevima. Isto kao i gundanje, dojenče proizvodi različite vrste plača kako bi privuklo pozornost na zadovoljavanje određene potrebe. Ove vrste glasanja javljaju se u jednakim oblicima u različitim kulturama, ali nisu univerzalne samo kulturološki. Kod djece s oštećenjem sluha, u prvim mjesecima života, vrste glasanje uopće se ne razlikuju od glasanja uredno čujućeg djeteta, stoga je samo na temelju djetetovog glasanja nemoguće prosuditi ima li ili nema nekakvih poteškoća. Smatra se kako su ti izrazi, odnosno glasanja zajednička svim ljudima, vjerojatno oblik prvobitnog jezika koji su koristili naši davni preci, prije nego su se razvile različite jezične skupine koje danas poznajemo (Morris, 2009).

Postoje četiri različite sekvence uzorka zvuka koje su otkrile snimke dječjeg grgljanja. Svaka od tih sekvenci sadrži određenu kombinaciju suglasnika i samoglasnika, zajedničku svim kulturama. Te primitivne zvukove dijete ritmično ponavlja kako bi se stvorile dulje jedinice. Tako dijete u najranijim pokušajima izgovaranja riječi prvo izgovara kratke a zatim sve dulje sekvence glasova.

Oko 3. mjeseca života krik se počinje mijenjati, a dojenče postepeno ovladava intonacijom. Sve češće proizvodi prve glasove kojima izražava veselje. Umjesto krika, s otprilike 12. Tjednom života javlja se početno gukanje, kao reakcija na osmijeh te govornu i emotivnu interakciju roditelja s djetetom. Mrmljanje koje je do tad proizvodilo postaje čujno. Sposobnost da proizvodi zvukove sve više općinjava bebu pa joj mrmljanje gotovo postaje opsesija. Glasa se u obliku gundanja i grubih zvukova, do trenutka kada proizvede prvi otvoreni samoglasnik. U tom trenutku počinje eksperimentirati sa samoglasnicima različite duljine. Kako se bliži 4. mjesecu života, u ležećem položaju počinje proizvoditi slogove *ku* i *gu*, kako mu se jezik prirodno naslanja na meko nepce. Po početku glasanja ovim glasovima, faza je dobila naziv faza gugutanja. Gugutanje je raznolikije od plakanja, većeg raspona tonova, omogućava dojenčetu da postupno proširi svoje usmene sposobnosti, te da sve više ovladava svojim artikulacijama. Dojenče staro 4 mjeseca počinje imitirati i aktivno se smijati pri komunikaciji s odraslima. Suglasnici koji se počinju javljati u fazi gukanja uglavnom su reducirani, a javljaju se tijekom izdaha i postaju početkom ovladavanja govornim disanjem. Dijete ostvaruje intenzivni razvoj intonacijskog elementa govora, a glasovi koji se javljaju postupno se približavaju standardnim govornim glasovima (Posokhova, 1998). Zvukovi gugutanja pri komunikaciji s roditeljem pomažu dojenčetu da se srodi s konceptom naizmjeničnog razgovora (Woolfson, 2006). Smatra se da je u ovom periodu odsutnost intonacije kod krika i gukanja, ili tiho gukanje, kao i odsutnost smijeha i dominacija nazalnih glasova u krikuljima simptom koji može ukazivati na neko oštećenje.

4.2.2. Faza brbljanja

Mrmljanje, odnosno brbljanje dostiže vrhunac u dobi od 6 mjeseci. Dojenče počinje stvarati sve više različitih jednosložnih zvukova koji se sastoje od kombinacije samoglasnika i suglasnika. Između 4. i 6. mjeseca života dojenče sve više eksperimentira s vlastitim glasom i organima. Još ne razumije značenje izgovorenih riječi i rečenice, ali razumije emotivni naboj ljudskog glasa (Largo, 2013). U ovom periodu dojenče prelazi iz faze gugutanja u fazu brbljanja. Počinje proizvoditi točno određene zvukove koje se može prepoznati kao pojedinačne slogove. Počinje stvarati škripave ili kreštave zvukove, te se poigravati svojim vokalnim sustavom. Počinje izgovarati glasove *p* i *t* uz samoglasnik. Nizovi suglasnika i samoglasnika odražavaju sve veću zrelost dojenčeta vokalnog sustava. Oko 6. mjeseca

života dojenče počinje tvoriti okluzive i frikative, često ih izgovarajući produljeno, a kadkada pri izgovoru i pljučka.

Brbljanje je svrhovito i način je na koji dijete vježba proizvodnju zvukova kako bi se pripremilo za govorenje. Prve zvukove čini tzv. redupliciranim brbljanjem, u kojem ponavlja istu kombinaciju suglasnika i samoglasnika (Woolfson, 2006). Morris (2009) ovaj period naziva finalnom fazom neusmjerene proizvodnje zvukova. Dojenče sve više isprobava varijacije u jačini, visini i brzini glasanja. Glasovi koje izgovara mogu zvučati poput pravih riječi, no one još nemaju pravo značenje. No, za razliku od prethodnih perioda, dojenče postupno počinje razumijevati pojedine riječi. Jezik i govor, osim emotivnog i interakcijskoga, sada dobivaju i sadržajno značenje. Dojenče najprije povezuje osobna imena s određenim osobama, te raspoznaje bliske osobe (mama, tata). Kasnije počinje povezivati nazive s predmetima koje koristi svakodnevno (duda, bočica).

Razumijevanje govora u početku je vezano uz prisutnost osobe kojoj se govori, konkretnu aktivnost ili predmet, ili situaciju u kojoj se trenutno nalazi. Dijete velikom brzinom savladava tvorbu glasova. S otprilike 7 mjeseci počinje se razvijati sposobnost direktnog oponašanja. S otprilike 9 mjeseci počinje se zanimati za razgovor. Ponavljanjem pojedinih glasova u dobi između 8 i 10 mjeseci dijete počinje tvoriti nizove slogova poput „ta-ta“ ili „ba-ba“. Povezivanje tih pojmova sa stvarnim osobama događa se individualno, u dobi od 9 do čak 20 mjeseci.

4.3. Govor-lingvistička faza

Početak smislene upotrebe govora vezan je ne samo uz poboljšanje verbalnog nego i neverbalnog oponašanja. Dijete počinje koristiti geste, određene nizove kretnji i položaja ruku s određenim značenjem. Počinje obraćati pozornost na ono što zaokuplja roditelje i druge bliske osobe, te počinje razvijati pamćenje. Različitost u sposobnosti verbalnog izražavanja u dobi oko 12 mjeseci prije svega se tiče govora, a manje razumijevanja. Za razliku od predlingvističke faze, redoslijed javljanja glasova u ovoj fazi je djelomice određen. Prve riječi sastoje se od kombinacije okluziva i samoglasnika a broj glasova unutar riječi uglavnom je malen. Iz okluziva se postepeno razvijaju ostali glasovi, a izgovor glasova se postepeno čisti i razvija sve do 9. godine života. Razvoj artikulacije u ovoj fazi je u uskoj vezi s razvojem

senzorike i motorike jer je izgovor glasa motorička aktivnost a uspješnost izgovora ovisi o brzini, specijalizaciji i usklađenosti pokreta onih mišića koji sudjeluju u njegovu izgovoru (Jelčić Jakšić, 2008).

Dijete potkraj prve godine života poznaje imena i nazive osoba i predmeta s kojima je u svakodnevnom kontaktu. Shvaća jednostavne zahtjeve, poput „dodaj mi loptu“, te reagira na pitanja poput „gdje je medo“. Počinje shvaćati značenje riječi koja opisuje predmet koji se trenutno ne nalazi u djetetovom vidokrugu. Glagoli koje koristimo u komunikaciji s djetetom počinju dobivati konkretno značenje. Pred kraj prve godine života dijete počinje razumijeti i značenje prostornih prijedloga; najprije shvaća značenje prijedloga „u“, kao oznaku određenog prostornog odnosa između dvaju predmeta. Nakon toga, počinje koristiti prijedlog „na“ kao i „gore“, koji koristi kako bi izrazilo želju da ga se podigne. Za dijete, „gore“ označava prostornu kretanju i prema gore i prema dolje.

Premda se pamćenje u užem smislu počinje pratiti od 3. godine, već mala djeca pamte. Jednogodišnjaci bez problema pamte dječje pjesme pomoću melodije i ritmičkih popratnih kretnji, pri čemu ih melodija i ritam pjesme mnogo više zanimaju od sadržaja. Ritam i pokret u obliku dječjih pjesmica u fazama automatizacije i diferencijacije pravilnog izgovora mogu poslužiti kao pomoćno sredstvo logopedima i roditeljima, a osim njihove uloge u terapijskom smislu, izvrsno su sredstvo za poticanje razvoja govora kako uredno čujuće djece tako i djece s određenim slušnim, govornim ili drugim oštećenjima.

Oko 12. mjeseca života djeca razvijaju neku vrstu govornog žargona – posebnog, odraslima nerazumljivog govornog sustava sastavljenog od dugog niza različitih glasova. Dok govori, dijete oponaša tok, ritam i intonaciju govora odraslih iz svoje okoline. Taj govorni žargon dijete često koristi dok se igra. Dijete je osjetljivo na razlike u tonovima, te, kad počinje progovarati i nadograđivati svoj rječnik, svaka riječ u sebi nosi tzv. modifikator tona koji može drastično promijeniti značenje.

Lingvistička faza započinje jednočlanim iskazima, oko 12. mjeseca života. Prelazak od brbljanja prema govorenju postupni je proces koji se proteže u višemjesečnom razdoblju. Prve riječi u pravilu su jednosložne ili dvosložne. Struktura riječi može utjecati na to hoće li dijete tu riječ pokušati izgovoriti u ranijim fazama govorno - jezičnog razvoja. Kod neke djece govorni razvoj zastaje u vrijeme kad ono prohoda, jer je zaokupljeno iskušavanjem

novostečenih motoričkih vještina. Nakon te faze, učenje riječi često napreduje brže. Mnoga djeca govor u početku razvijaju skokovito, a vokabular obogaćuju neravnomjernim tempom. U početku, prve rečenice su uglavnom sastavljene od jedne riječi, uglavnom imenice koja označava nekog ili nešto što je u tom trenu vidljivo. Glavna svrha govora djeteta u ranoj lingvističkoj fazi uglavnom je imenovanje predmeta, i upravo zbog toga koristi najviše imenice. Prvi iskazi obično su povezani s tzv. telegrafskim stilom, u kojem nema gramatičkih riječi. Faza od jedne riječi uglavnom služi proširivanju djetetovih društvenih jezičnih vještina - pragmatike.

Prve riječi djeteta obično izgovara nejasno i nepotpuno, te je njegov govor uglavnom razumljiv bliskim osobama, dok je ljudima van njegovog uskog kruga često nemoguće razumjeti što djeteta želi reći. U ovoj ranoj fazi djeteta često proširuje značenje pojmova, pa se primjerice riječju „krava“ obraća svim velikim životinjama (Largo, 2013). Isto tako, neke pojmove može i sužavati. Značenje riječi usko je vezano uz intonaciju i konkretne okolnosti, pa tako npr. riječ „cipele“, ovisno o gestikulaciji i djetetovom stanju, može biti izjavna rečenica, pitanje koje se odnosi na neko svojstvo predmeta, ili rečenica koja izražava želju da obuje cipele.

Najpopularnije prve riječi sa značenjem uglavnom su tata, mama, baba, deda, ne, da, vau-vau, maca, nema, papati i piti, te različiti nadimci bliskih osoba. S porastom govornih oznaka pojavljuju se jednostavni glagoli, te se rečenica proširuje na iskaze s dvije riječi. Dijete koje razumije više nego što govori, pokušava izgovorom dostići razumijevanje, čime se priroda osigurala kako bi se vještine komunikacije sve bolje usvajale (Morris, 2009). Dijete isprva najjače reagira na riječi koje najčešće čuje te napreduje zahvaljujući njihovom beskrajnom ponavljanju. Stvaranje veze između određenog predmeta ili radnje, te pripadajuće riječi, pomaže u učenju govora. Dječji rječnik brzo se proširuje u pogledu riječi koje razumije (pasivni rječnik), te u pogledu riječi koje upotrebljava (aktivni rječnik). Smatra se da djeteta u dobi od godine dana upotrebljava otprilike tri riječi sa značenjem. Do 15 mjeseci ih govori otprilike 20. Mali porast riječi u prvim mjesecima govorenja prema psiholozima je najvjerojatnije uvjetovan činjenicom da djeca smatraju kako se određena riječ primjenjuje samo za određeni objekt, ne shvaćajući da se ona odnosi na cijelu paletu objekata (npr. pas za obiteljskog psa a ne sve pse svijeta). Oko 18. mjeseca života broj naučenih riječi drastično se povećava, otprilike tempom od 6 novih riječi na dan. Brzina kojom usvaja riječi je nevjerojatna; do kraja druge godine djeteta je u stanju naučiti oko 300 novih riječi. Korištenje

novih, do sad neizgovorenih riječi pozitivan je znak koji potvrđuje da dijete jezik koristi na kreativan i svrhovit način, premda se možda ne radi o pravoj riječi, već djetetovoj vlastitoj, novoj riječi.

Jednostavna upotreba imenice i glagola obilježava početke upotrebe dvočlanih iskaza. I dalje prevladava promjena intonacije u svrhu promjene iskaza od izjavnog prema upitnom. Sniženim tonom izražava se izjavni iskaz dok se ton druge riječi unutar iskaza povisuje kada se iskaz mijenja u upitni. Oko 12. mjeseca života, dijete se pokušava pridružiti u pjevanju, oponašajući melodiju neovisno o riječima. Uživa slušajući pjesmu tako da roditelj izostavi posljednju riječ kako bi moglo popuniti prazno mjesto. Posebno voli pjesme koje uključuju i pokrete i riječi.

Ovo razdoblje razvoja govora posebno je osjetljivo. Dijete počinje postepeno usvajati sve elemente materinskog jezika, razvijajući govor svjesnom glasovnom percepcijom ljudskog govora, a ne isključivo oponašanjem. Dijete počinje oblikovati svoj senzomotorički govorni sustav. Odsutnost ili ukočenost slogovnog brbljanja, jednolično usporeno brbljanje nevezano uz komunikaciju, nerazumijevanje i neslijeđenje jednostavnih govornih uputa (npr. dođi, daj mi to!) te odsutnost govornog oponašanja, smatraju se simptomima rizika pojave poremećaja govora u početku lingvističke faze (Posokhova, 2008).

Prema Apel i Masterson (2004), tijekom prve godine života, dječji govor trebao bi obuhvatiti slijedeće značajke:

- a) Prva 3 mjeseca dijete stvara zvukove zadovoljstva (guguće), plače različito kada ima različite potrebe, smiješi se kada vas vidi
- b) 4 – 6 mjeseci - brblja zvukove koje sve više nalikuju glasovima govora, s mnogo raznih glasova, uključujući *p, b* i *m*, vokalno pokazuje ushićenje i razočaranje, stvara zvukove grgljanja kada ga ostavljate samog i kada se igrate s njim
- c) 7 - 12 mjeseci - brbljanje ima dugačke i kratke skupine glasova, poput „tata upup bibibibi“, služi se govornim i neplaćućim glasovima da privuče i zadrži pozornost, oponaša razne glasove govora, ima 1 ili 2 riječi (pa-pa, tata, mama) iako ih možda ne izgovara posve jasno.

4.4. Spolne razlike u razvoju govora

Brojni su se stručnjaci za razvoj djeteta bavili istraživanjima spolnih razlika u razvoju, otkrivši da se govor razvija nešto brže u djevojčica nego u dječaka (Largo, 2013), premda su razlike minimalne i javljaju se tijekom prve godine života. Značajnije su razlike otkrivene u stilovima jezičnog razvoja; 80% djevojčica ima referentni, dok otprilike 60% dječaka ima ekspresivni stil usvajanja jezika, zbog čega su djevojčice razgovijetnije, preciznije te u početku imaju bogatiji rječnik imenica (Apel i Masterson, 2004). Većina djevojčica prve riječi počinje koristiti u dobi između 9 i 10 mjeseci, a većina dječaka u dobi između 12 i 13 mjeseci. Do 13. mjeseca života djevojčice imaju otprilike 13 riječi u svom aktivnom rječniku, dok dječaci tu brojku dostižu s otprilike 16 mjeseci. Aktivni rječnik s otprilike 50 korištenih riječi oba spola dostižu do 17. mjeseca života. Djevojčicama je potrebno otprilike 5, a dječacima 7 mjeseci da dostignu razinu rječnika od 50 riječi (Jelčić Jakšić, 2008).

Istraživanja mozga pokazala su bolju razvijenost lijeve polutke mozga kod žena nego kod muškaraca. Upravo u toj polutci smješteni su centri koji upravljaju emocijama, ali i govorom. No, lijeva polutka muškog mozga značajnije je veća od one u ženskog mozga. U ženskom mozgu postoji veća simetrija u tzv. višoj asocijacijskoj kori, koja je nešto veća na desnoj hemisferi, zaduženoj za intuitivno doživljavanje. Također, pokazalo se da je povezanost hemisfera jača kod žena nego kod muškaraca. Ipak, istraživanja su provedena na odraslim osobama te nije poznato jesu li razlike povezane s genetikom ili stilom odgoja. Razlike u načinima rješavanja sukoba kod djevojčica i dječaka ipak pokazuje razlike; djevojčice se češće služe verbalnim iskazom dok dječaci koriste fizički način rješavanja sukoba. Pri obradi govornih informacija, žene istovremeno koriste obje hemisfere dok muškarci koriste samo lijevu. Novija istraživanja skeniranjem mozga pokazala su da muške bebe imaju asimetričnije moždane polutke od ženskih beba, te imaju više bijele, a manje sive tvari. Ženske bebe imaju više sive tvari u novijim dijelovima moždane kore, a muške bebe u starijim, primitivnim dijelovima mozga (Morris, 2009). Takve razlike ostaju čitav život.

Građa govornih organa te njihov smještaj unutar govornog aparata također se razlikuje kod muškaraca i žena, pa tako muškarci imaju duže i deblje glasnice te duži i širi grkljan. No razlike u govornim organima počinju se javljati tek oko 3. godine života, a znatne razlike u glasu tek u vrijeme puberteta.

Razlike između dječaka i djevojčica djelomice su uvjetovane i različitim načinima na koje im se roditelji obraćaju. Razlike su uglavnom u majčinom ophođenju. Majke s djevojčicama razgovaraju nešto više nego s dječacima, postavljaju više otvorenih pitanja, te upotrebljavaju više govora usmjerenog na dijete. S dječacima roditelji najviše komuniciraju pri igranju, a s djevojčicama u različitim situacijama. U igri, razgovor s djevojčicama apstraktniji je i složeniji, jasnijeg izgovora. Djelomice je razlog tome što djevojčice i dječaci igraju različite tipove igara. Igre koje odabiru djevojčice ostavljaju više prostora za različita imenovanja i postavljanja pitanja, opisivanja emocija i sl., dok su dječacima privlačnije igre u kojima se koriste bučnim zvukovima i ekspresivnim jezičnim stilom (Apel i Masterson, 2004).

U jezičnim izrazima, već nakon prvog rođendana primjećuju se razlike u korištenju određenih jezičnih kategorija. Djevojčice češće i ranije počinju koristiti izraze za opisivanje osjećaja (npr. svidati, voljeti, mrziti, zužan sretan). Superiorna rječitost djevojčica i češća upotreba diskusije, više korištenja imenica i strastvenije imenovanje stvari, suprostavljaju se dječaćkom razgovoru o djelima te ekspresivnom izražavanju.

Danas se smatra da je genetički faktor u jednakoj mjeri zaslužan za spolne razlike kao i socijalni; različit način pristupa djetetu uvjetovan je svakako kulturom i socijalizacijom, ali i različitim načinom reagiranja na mušku i žensku djecu. U kolikoj mjeri je ta razlika uvjetovana naslijeđem, tek se treba procijeniti.

5. Didaktička uloga roditelja u ranom govornom razvoju

Rođenjem djeteta, pod utjecajem svoje okoline počinje vrlo brzo razvijati ponašanja tipična za ljudsku vrstu. Postupno počinje razlikovati lik svoje majke od ostalih lica koja mu se javljaju, te primjećuje njene reakcije na signale koje odašilje, a koji su vezani uz njegova stanja. Majka predstavlja izvor duševnog, ali postaje i uvjet tjelesnog. Ovisno o majčnim reakcijama, između njih se stvara socio-emotivna veza, kao aktivna preferencija jedne pred drugim osobama, te se počinje javljati strah od odvajanja koji dijete izražava na različite načine. U odnosu između djeteta i majke, kroz odašiljanje signala i reagiranje na njih, počinje se razvijati i socijalna interakcija, te dijete shvaća kako može utjecati na svoju socijalnu

okolinu. Ono se počinje služiti vokaliziranjem i gestikuliranjem kako bi usmjerilo pozornost na sebe. Upravo zato kvaliteta zajedničkih aktivnosti djeteta i njemu najbliže osobe predstavlja osnovu svijesnog sporazumijevanja (Petrović-Sočo, 1997). U matrici majčinskog započinje dječja individualna i socijalna egzistencija (Bergman, 2009). Na taj način razvija se komunikacija, koja se prvotno kod djeteta odvija neverbalno, dok se majka služi pojednostavljenim govorom prilagođenim djetetu kako bi s njim komunicirala. Bitno je da i majka pridaje određena značenja glasovima i vokalizacijama koje proizvodi dijete, te da ponavlja riječi koje dijete izgovara kako bi dijete lakše usvojilo prve riječi. S vremenom djetetova neverbalna komunikacija prelazi u verbalnu, koju u početku kombinira s gestama i oslanjanjem na neposrednu situaciju.

Roditeljski govor prilagođen je djetetovoj nepotpuno razvijenoj sposobnosti govornog izražavanja. Općenito, postoji osobit način na koji se odrasle osobe obraćaju maloj djeci, a taj je način izražavanja u velikoj mjeri spontan, a stručnjaci ga nazivaju *govorom usmjerenim na dijete*. On se od tipičnog govornog izraza razlikuje posebnim ritmom i visinom tona, te osobitom muzikalnošću. Sporiji je od tipičnog govornog izraza te se sastoji od uglavnom jednostavnih riječi i kraćih rečenica, te jednostavnije gramatičke strukture. Karakteriziran je visokim stupnjem uzvraćanja. Istraživanja su pokazala da djeca čiji se roditelji služe govorom usmjerenim na dijete imaju bogatiji i gramatički pravilniji rječnik. Govor usmjeren na dijete potiče dječje samopouzdanje da se uključi u razgovore te rezultira boljim jezičnim modelima. Ipak, ova vrsta govora nije presudna na razvoj jezika.

Roditeljski stav prema roditeljstvu uvelike utječe na iskustva djeteta dok raste. Roditelj je odgovoran za poticanje dječje mašte, usađivanje discipline i društvenih vještina, te razvoj i jačanje samopouzdanja. Dijete uči oponašanjem primjera sve do svoje 8. godine, zbog čega je vrlo bitno da roditelj u kombinaciji s maštom i dobrim raspoloženjem primjerom navodi dijete da nešto napravi. Roditeljska uloga nalazi se između čuvanja djeteta od opasnosti i poticanja na otkrivanje novih stvari, te se upravo u ovom području mogu dogoditi neke od čestih roditeljskih pogrešaka, poput kažnjavanja djeteta zbog istraživanja nečeg što je roditelj prepoznao kao opasno, ali na način da se kažnjavanjem kod djeteta stvara tzv. neofobija, strah od istraživanja nečega novoga.

Razvoj jezika usko je povezan s emocijama, pa se pokazalo da djeca koja žive u okruženju punom ljubavi i nježnosti imaju bolje šanse naučiti jezik od one koja ne dobivaju otvorenu pozornost. U 1. godini života, dijete se počinje služiti jezičnim kodom koji preuzima

iz svoje obitelji. U tom je razdoblju roditeljska uloga ključna, jer roditelj može poticati učenje tog jezičnog koda optimiziranjem vlastitih interakcija s njime. Razumijevanje riječi tijekom 1. godine života vezano je uz osobe, predmete, radnje i okolnosti. Dijete u tom razdoblju želi slušati razgovore članova obitelji, jer slušanjem percipira i usvaja glasove i melodiju govora materinskog jezika, stoga je bitno da mu roditelji omoguće da vidi, čuje ili osjeti sve što roditelji imenuju.

Kako se primarna socijalizacija odvija u krugu obitelji, a lik majke ili neke druge bliske osobe koja veći dio dana provodi s djetetom se izdvaja kao rani govorni uzor, posve je jasna činjenica da roditelji imaju neupitnu didaktičku ulogu u poticanju ranog govornog razvoja. Onako kako će ih raznim postupcima u daljnjim godinama života poticati odgajatelji u predškolskim ustanovama, školama i raznim drugim institucijama, tako i roditelj mora poticati svoje dijete već od prvog dana života, razvijajući raznim oblicima stimulacije njegov psihički, motorički, govorni i slušni razvoj. Većina ponašanja i postupaka kojima se roditelj služi u poticanju ranog govornog razvoja određen je evolucijski. Ne postoje posebne škole koje roditelje pripremaju na roditeljstvo, niti se posebno uči kako pristupiti ili kako se ponašati prema vlastitom djetetu. Ipak, razvojem psihologije i pedagogije roditeljstva danas su dostupni mnogi praktični priručnici koji upisuju različite postupke kojima roditelji mogu stimulirati dijete na razvoj određene vještine. Roditelji su prvi učitelji stoga je bitno da stimuliraju dijete u razvoju svim sredstvima, ali da u tom stimuliranju ne pretjeruju i da ne prelaze djetetove granice. Promatranje djeteta kao vodiča bitno je kako bi roditelj mogao izabrati prave zadatke, za koje je dijete u tom trenutku spremno.

U poticanju razvoja govora bitno je slijediti miljokaze, jer primjerice djetetu od mjesec dana bitnije je dati poticaj za izgovaranje izoliranih glasnika nego mu imenovati različite vrste predmeta koje ga okružuju, a koje u njegovoj percepciji okoline još uvijek nisu zauzeli posebno mjesto. Bitno je znati da je svaki jezik poseban, te se riječi svakog jezika sastoje od mnogih nijansi značenja, pa je bitno pokazati djetetu niz riječi različitih značenja, obogaćujući njegov riječnik i razvijajući njegovo zanimanje za riječi. Već od najranije dobi dijete može shvatiti pojam suprotnosti, poput toplo/hladno, veliko/malo; roditelj u razvoju pojma suprotnosti može poticati i shvaćanje pojmova koji opisuju razlike između različitih emotivnih stanja.

Tijekom prva 2 mjeseca života, dijete treba poticati da reagira na govor. U komunikaciji treba koristiti osmijeh, nježnost i pozornost kako bi privukli djetetovu pozornost. Intonacija

glasa te pokreti prilikom govora također su jako bitni, jer tako malo dijete reagira na neverbalnu komunikaciju. Kontakt očima presudan je u djetetovom shvaćanju roditeljskih interesa i osjećaja. Roditelj bi u ovom razdoblju trebao moći razlikovati različite vrste djetetova plača kako bi mogao pravilno reagirati na njegove potrebe. Izgovaranjem različitih kombinacija samoglasnika i suglasnika trebao bi poticati djetetovo glasanje, te spontane vokalizacije djeteta oponašati kako bi dijete povezalo glas i oponašanje kao nešto što treba razvijati. Za vrijeme igre, već u razdoblju prva dva mjeseca dobro je koristiti zvečke i razne vrste zvučnih igračaka, kako bi se stimulirao razvoj djetetovog sluha.

Dijete od 4. mjeseca tek treba naučiti mehanizme govora kroz pokrete jezika, usana i nepca. U tom učenju bitni su pokreti poput puhanja mjehurića, žvakanja, oblizivanja usana ili sisanja, pa je bitno takve pokrete uključiti u igru, kao i u rutinu hranjenja, kupanja i sl. Smijanje na različite načine (hihotanje, glasno smijanje, smiješkanje) također je jedan od poticajnih načina komuniciranja s djetetom. Ponavljanje imena, rutina i događaja, dramatični jezični izrazi i korištenje pjesama s naglašenim ritmom, bitni su faktori za poticanje razvoja. Dijete treba poticati da oponaša, primjerice pljeskanje rukama, štipanje u ritmu brojalica ili slanje poljubaca. U svakodnevnim situacijama djetetu treba govoriti, opisivati sve što se radi, imenovati predmete, boje, brojati, oponašati različite zvukove iz okoline.

Između 6. mjeseca i godine dana, u vrijeme kad se govor mijenja te prelazi iz predlingvističke u lingvističku fazu, djetetu je bitno dati primjer ispravnog govora kojeg će ono oponašati, pa treba govoriti jasno, polagano, dodavanjem primjera, izraza i pokreta značenju izgovorenih riječi. Pokušaje djeteta da komunicira oponašanjem ili izgovaranjem riječi treba popratiti gestama koje djetetu pokazuju da je njegov pokušaj komunikacije primjećen, te ga ohrabriti i pokazati mu da je učinilo nešto dobro. Djeca do godine dana govore tek kada riječi za njih dobiju značenje, pa im je potrebno neprestano isticati značenje riječi slikama, pokretima i sl. Jednočlane djetetove iskaze treba proširivati, pa tako kad dijete izgovori *mama* odgovor bi trebao biti *tu je mama* ili neki drugi iskaz koji sadrži izgovorenu riječ.

Kako mala djeca još uvijek nemaju dovoljno razvijenu motoriku za rukovanje predmeta, bitnija im je stimulacija putem pogleda, zvuka i dodira. U tom su smislu kao didaktička pomagala za poticanje razvoja u prvih 6 mjeseci bitne boje, živahni uzorci, predmeti koji se kreću, primjerice mobil obješen iznad kreveta ili gumene igračke koje dijete može stavljati u usta i stiskati, a koje ispuštaju zvukove. Zvečke, zvona i drugi predmeti koji proizvode

zvukove bitna su pomagala koja djetetu pomažu razlikovati različite vrste slušnih podražaja. Pjevušenje i ljuljanje djeteta, plesanje i njihanje uz ritmične tonove, sjedenje u krilu i jahanje na koljenu, potiču dijete na spontano glasanje. Tijekom drugih 6 mjeseci života djetetu postaju zanimljive šuškalice, primjerice slikovnice od tkanine ili plastike, s velikim ilustracijama u veselim bojama, koje se mogu žvakati, tresti ili gužvati. Različite pokretne igračke također su korisna pomagala, ne samo za razvoj sluha i govora, nego i razvoj motorike, jer primjerice auto odgurnut od djeteta može ga potaknuti da propuza u želji da dohvati igračku. Zvučne aktivnosti koje pomažu poticanju razvoja uključuju puhanje u razne predmete, kao što je tuba od papira, zatim oponašanje glasanja životinja, igranje igre ku-kuc, ili loptanje uz popratne pjesmice. Djetetu će u slušnom razvoju biti zanimljivo lupanje loncima i poklopcima, punjenje limenki malim predmetima koji će zveckati i sl.

Jedan od izvora za poticanje govornog razvoja kod djece koji se ističe je svakako čitanje. Kako su riječi ključne za način na koji naš mozak funkcionira, čitanje je vrlo bitno. Premda dijete do godine dana još ne shvaća veliki broj riječi, ne razumije značenje pisanih simbola i čitanje kao aktivnost nije mu osobito važna, aktivnost čitanja od samo nekoliko minuta može postati dio rutine poticanja djetova razvoja. Treba odabirati kratke knjige, popraćene veselim ilustracijama koje mogu biti korisno sredstvo za razvoj mašte. Rječnik korišten u odabranoj riječi trebao bi biti lako razumljiv, a za vrijeme čitanja dijete treba poticati da zamjećuje predmete sa slikama ili čak da ponavlja neke riječi.

Koji god postupak roditelj odabrao, aktivno bavljenje djetetom i svakodnevna intenzivna komunikacija ključni su za razvoj djeteta u svim područjima, a posebice u govornom. Zdrava, pozitivna okolina unutar koje će se dijete osjećati zaštićeno i sigurno, najbolji je poticaj za istraživanje, progovaranje i korištenje naučenog.

6. Prikaz slučaja razvoja govora u prvoj godini života

U ovom radu opisan je razvoj slušanja i govora, te kao sastavni dio i motorički razvoj u prvoj godini života moje kćeri, Isabele L.L. Tijekom prvih 12 mjeseci njena života, pratila sam i bilježila njen razvoj, s ciljem da zabilježim i opišem tijek razvoja u najintenzivnijem razdoblju života. Osnovna pretpostavka od koje je krenulo ovo praćenje je da se radi o

zdravom novorođenčetu koje bi se trebalo razvijati vlastitim tempom, ali u okviru određenih normi razvoja koje su dobivene različitim vrstama istraživanja na različitim poljima, od psihološkog, motoričkog, kognitivnog, do jezičnog. Cilj je bio opisati određena razdoblja razvoja, koja se podudaraju s miljokazima, s ciljem boljeg razumjevanja kako dijete u prvoj godini života uči i upotrebljava naučena znanja na jezičnom ali i ostalim poljima. Također, s ciljem da se provjeri može li intenzivniji rad s djetetom tijekom prve godine života dovesti do toga da se određena razvojna razdoblja dogode ranije no što se to očekuje, ili je to ipak određeno naslijeđem.

Tijekom prve godine Isabelina života koristila sam nekoliko različitih metoda kako bih što objektivnije i opširnije zabilježila bitne događaje njena razvoja. Svakodnevno sam vodila dnevnik u koji sam upisivala podatke o njenom motoričkom, spoznajnom i slušnom te govornom razvoju, bilježeći različite odgovore na podražaje koje sam joj davala. Svaki 15 dana razvoj njena slušanja procjenjivala sam tako da bih ispunjavala *Upitnik za procjenu slušanja- upitnik za roditelje za procjenu slušnog ponašanja*, koji se sastoji od 35 različitih pitanja¹², vezanih uz reakcije djeteta na različite slušne podražaje, te početne govorne reakcije. Svaka tri mjeseca sažimala sam različite podatke, koje sam dobila iz dnevnika razvoja i odgovaranjem na pitanja iz upitnika, te sam pisala kratak opis najbitnijih događaja koji su obilježili određeno razvojno razdoblje. Do Isabelinog prvog rođendana, zabilježila sam najbitnije događaje njena motoričkog i psihičkog razvoja, a detaljnije opisala i prve glasove, prve riječi i slijedove riječi koje je tijekom prve godine izgovarala. Osim bilježenja, kad bi prilika dopuštala, snimala sam videozapise s ciljem da što vjernije zabilježim njen razvoj, te sam i na taj način dobila zanimljive i važne podatke o tome kako je Isabela reagirala, što ju je zabavljalo, kako se razvijala njena osobnost i kako je s razumijevanjem počela koristiti riječi hrvatskog jezika da bi se izrazila (u prvoj godini života riječima obično pokazujemo želje za određenim predmetima ili radnjama, ili jednostavno govorno reagiramo na poznate osobe, predmete i sl).

Razvoj Isabelina slušanja i govora poticala sam na razne načine. U početku, to je bilo izlaganje različitim vrstama zvukova, od govornih do negovornih, prirodnih ili umjetnih, koji su bili različitog intenziteta i trajanja. Osim mene, s njom su se u komunikaciju uključivali

---

¹² *Upitnik* izdaje Med-el medical electronics. Služi za procjenu slušnog razvoja u djece urednog sluha i slušno ošteće djece nakon ugradnje umjetne pužnice ili propisivanja slušnog pomagala, a pokriva slušni razvoj tijekom prve dvije godine nakon prilagodbe procesora umjetne pužnice ili slušnog pomagala, a za djecu urednog slušnog statusa tijekom prve dvije godine života.

otac, teta, bake i djed te prabaka, i to svakodnevno. Stimulirali smo je pjesmicama i brojalicama, a kako je počela pokazivati zanimanje za okolinu, počeli smo koristiti zvučne igračke, različite šušlave podloge, zvečke i slikovnice.

6.1. Opis slučaja

Isabela L.L. rođena je iz prve trudnoće. Trudnoća je bila uredna do 19. tjedna, nakon čega zbog prijetjećeg prijevremenog poroda i preranog otvaranja ušća maternice postaje visokorizična. Nakon krvarenja u 23.tjednu trudnoće uslijedila je sedmodnevna hospitalizacija, tijekom koje je učinjen zahvat serklaže. U tom tjednu određena je terapija Normabelima te Cordipinom, koja ostaje do poroda. U 31. tjednu trudnoće uslijedila je druga hospitalizacija zbog preuranjenih trudova. Zbog prisutnog urinoinfekta, određena je sedmodnevna terapija antibiotikom. Porod je induciran u 38. tjednu trudnoće.

Isabela je rođena 04.07.2011. Pri rođenju je težila 3010 g te je imala 47 cm, s opsegom glave 32 cm. Po Apgar testu dobila je ocjenu 10/10. U rodilištu je učinjen probir na oštećenje sluha, koji je pokazao obostrano uredan sluh¹³.

Do trećeg mjeseca života razvoj unutar granica. Slabo je odizala glavu od podloge. Reagirala je na vizualne podražaje. Često je bila na rukama, a manje na podlozi, vrlo rijetko u potrbušnom položaju. Ritam hranjenja i spavanja uhvatila je već nakon 1. mjeseca života.

U dobi od tri mjeseca, zbog odsutnosti akustičkog refleksa žmirkanja upućena je na testiranje sluha u polikliniku Suvag.¹⁴ Sluh je ispitivan ASSR-om¹⁵ na 0,5, 1, 2 i 4 kHz: desno uho na 25, 15, 10,10 dB a lijevo na 20,10,10,10 dB. Nalaz je bio uredan. Također je učinjen ABR¹⁶ test (rani evocirani slušni potencijali), koji je također pokazao urednu morfologiju odgovora te retrokohlearno provođenje do razine donjih kolikula u skladu s dobi.

---

¹³ U Bolnici za ženske bolesti i porode Petrova, ispituje se automatiziranim ispitivanjem otoakustičke emisije.

¹⁴ Kod kuće nije reagirala na iznenadne glasne podražaje, poput pada teške knjige ili lonca na pod, lajanje psa i sl. Izabrani pedijatar pokušao je izazvati reakciju koja je u potpunosti izostala. Otokopski pregled nije pokazivao anomalije.

¹⁵ ASSR je kratica za *auditory steady state response*, odnosno mjerenje praga čujnosti.

¹⁶ ABR je kratica za *automatic brain response*, odnosno odgovor moždanog debla.

U motorici su se počele javljati smetnje oko 7. mjeseca života. Zbog malog kašnjenja u motorici, blagog hipertonusa na rukama te hipotonusa na nogama upućena na fizijatrijski pregled na Goljak.¹⁷ Fizijatar je ustvrdio fiziološki normohipertonus mišića, više na području donjih ekstremiteta. Savjetovano je vježbanje kako bi se potaknuo optimalni motorički razvoj. Daljnje praćenje kod fizijatra pokazalo je napredak u motorici, uz određene nestabilnosti, te joj je i dalje savjetovano vježbati.

Isabela je samostalno propuzala s 11 mjeseci, nakon 4 mjeseca vježbanja po preporuci fizijatra. Samostalno je prohodala s 15 mjeseci i 10 dana. Daljnja motorika uredna, uz i dalje prisutne probleme pri okretanju na podlozi.

6.2. Motorika

U prvom mjesecu života prisutni su primitivni refleksi sisanja i hvatanja. Refleks hvatanja je intenzivan, uz jak stisak. Šake su stisnute do te mjere da vršci prstiju od pritiska pobijele. Već u prvom tjednu života na licu joj se očitava smješak. Otprilike krajem prvog mjeseca života u stanju je dignuti glavu s podloge, no uspijeva ju zadržati podignutu vrlo kratko. Glavu počinje jače podizati od podloge u dobi od 2,5 mjeseca.

U drugom mjesecu života još su uvijek prisutni primitivni refleksi sisanja, hvatanja, stajanja. Šake su i dalje stisnute, s palcem unutra. Dok je budna često promatra svoje ruke. Krajem mjeseca počinje stavljati šake u usta. U istom razdoblju pokušava rukom dotaknuti igračke koje su obješene iznad nje. Veća su razdoblja kad je budna i promatra okolinu nego razdoblja hranjenja i spavanja. U leđnom položaju noge češće drži na podlogi, ako ih se podigne ostaju gore vrlo kratko.

U trećem mjesecu života počinje podizati glavu s podloge te ju podignutu zadržavati nekoliko sekundi. U naručju se okreće u svim smjerovima i stabilno drži glavu, te se povremeno počinje odupirati. U potrbušnom položaju okreće glavu lijevo desno i nastoji ju što više zadržavati iznad podloge. Pokušava se podići u polusjedeći položaj.

---

¹⁷ Kašnjenje pri samostalnom posjedanju, okretanju na podlozi, puzanju.

U četvrtom mjesecu života može se dulje vremena održati na laktu jedne ruke, glave visoko podignute. Uzdiže se do polovine leđa, a dok leži u potrbušnom položaju podiže i noge. Šake su se opustile, palac je slobodan. Sve se više fokusira na objekte koje ciljano hvata rukama (igračke obješene iznad nje na podlozi za igru i sl.). Neke ruke počinje hvatati palcem i kažiprstom (pincetni хват; npr. uhvatila je tetin nos pincetnim hvatom). Pokazuje reakcije na refleksne podražaje. U sjedećem položaju stabilna ali još ne sjedi samostalno, premda se diže iz ležećeg u polusjedeći položaj. S početkom dohrane krajem ovog mjeseca uspješno prebacuje hranu (kašica) s vrha na stražnji dio jezika i grlo. Vratna miškulatura je razvijena, noge odiže prema trbuhu i zadržava ih u zraku. Šakom počinje dodirivati svoja koljena. Upire se o stopala, podiže stražnjicu i odbacuje se unatrag. S boka se prebacuje na trbuh a u potrbušnom položaju zabacuje bok pokušavajući se okrenuti.

Oko petog mjeseca života može se uspraviti iz polusjedećeg u sjedeći položaj te uz naslon stabilno sjedi. Sa 6 mjeseci i pet dana samostalno se okreće s leđa na trbuh dok poseže za igračkom postavljenom sa strane. Dok sjedi, saginje se i dodiruje svoja stopala. Baca igračku na pod i može posegnuti za nekim predmetom te ga sama podignuti. Hvata cijelom šakom, prstima i pincetnim hvatom.

Sa 6 mjeseci i pet dana samostalno se okreće na bok te uz malu pomoć s trbuha na leđa. S obje ruke hvata predmete, dok leži na trbuhu odiže se i uzima igračku u ruke, lupa igračkom po drugoj igrački, rukama se odguruje od podloge i počinje razvijati vojničko puzanje (gmizanje unatrag). Mrvice kruha može pokupiti kažiprstom i palcem. Iz sjedećeg položaja pokušava ustati.

Sa 7 mjeseci stabilno sjedi te se počinje oslanjati na ruke kako se ne bi prevrнула prilikom sjedenja. Sa 7 mjeseci i 9 dana počinje prebacivati predmete iz ruke u ruku koordinirano, te privlači lončice poredane po podlozi prema sebi. Prvi put se potpuno samostalno okreće s trbuha na leđa za vrijeme njege nakon kupanja, u večernjim satima. Krajem 7. mjeseca drži dva predmeta u ruci i udara jednim o drugog. Kad ju se podigne na noge, može dulje vrijeme stajati uz pridržavanje. I dalje se ne posjeda samostalno te s njom počinjemo vježbati, po preporuci fizijatra, vježbe za propuzavanje i posjedanje, kao i vježbe okretanja.

Krajem 8. mjeseca života sve se stabilnije okreće s trbuha na leđa te s leđa na trbuh. Počinje se samostalno posjedati iz bočnog položaja (položaj vrtnog patuljka). S trbuha se počinje prebacivati u četveronožni položaj pa se ljulja u tom položaju, te kreće unatrag. Jako se veseli bacanju predmeta na pod. Počinje aktivno tražiti za vrijeme igre ku-kuc.

Oko 9. mjeseca života naučila mahati pa-pa. S 10 mjeseci počinje se sama dizati na koljena i pokušava samostalno ustati, tako da se primi za trosjed i vuče se prema gore. Sve je stabilnija u samostalnom stajanju uz pridržavanje.

S 11 mjeseci počinje raditi prve korake pridržavajući se objema rukama uz trosjed. Stavlja ukućanima dudu u usta, samostalno pije iz šalice sa kljunom. S točno 11 mjeseci i dvanaest dana samostalno propuzala (pravo četveronožno puzanje), pokušavajući dosegnuti udaljenu igračku koja se nalazila na podlozi na drugom kraju sobe. Krajem mjeseca sve je više zainteresirana za puzanje te se počinje sve više zanimati za svoje noge (stavlja nožni palac u usta). Savladala pijenje na slamku iz čaše.

U 12. mjesecu života počinje se samostalno dizati na noge u dječjem krevetiću, uz stol, stolice te ogradu od stepenica. Pljeska rukama u ritmu različitih brojlica. Naučila je štipati ukućane te to radi s osobitim veseljem.

Isabela je od prvog mjeseca pa u daljnjih dvadesetak mjeseci pokazivala znakove da motorički razvoj zaostaje za psihološkim i govornim. U početku nije odizala glavu od podloge, te je tu vještinu razvila tek nakon vježbanja odizanja, tako što bih ju stavila potrbuške na svoja koljena i raznim grimasama nastojala potaknuti odizanje glave. Nakon faze odizanja glave, počela je pokazivati poteškoće u okretanju s trbuha na leđa i obrnuto, te u samostalnom posjedanju i početku puzanja, koje se nije javljalo sve do 11. mjeseca života. Nakon pokaznih vježbi fizijatra, nastavila sam kod kuće s njom vježbati po Bobath metodi za razvoj motorike¹⁸. Ubrzo nakon početnih vježbi za okretanje i posjedanje počela je te kretnje raditi i sama, no razvoj puzanja javio se tek nakon otprilike 4 mjeseca vježbanja. U to je vrijeme počela pokazivati volju da se samostalno podigne na noge premda joj to nije polazilo

---

¹⁸ Bobath metoda se temelji na neuroplastičnosti mozga. Čvrsti je temelj terapijske intervencije kod nedonoščadi, dojenčadi, male djece, djece i mladih osoba. Sastoji se sprječavanju abnormalnih uzoraka držanja i kretanja, te istovremenom aktivacijom automatskih posturalnih reakcija; terapeut svojim rukama i kombinacijom različitih tehnika stimulacije omogućava djetetu raznolikost senzo-motornog iskustva u funkcionalnim i cilju usmjerenim aktivnostima.

za rukom. Prohodala je s 15 mjeseci, no i dalje je kroz period od nekoliko mjeseci pokazivala znakove motoričke nestabilnosti, te je prilikom hodanja oslonac počela prebacivati na noge, a trčala bi s rukama u zraku kako bi održala ravnotežu. S druge strane, govorno je napredovala brže od vršnjaka iz svoje okoline.

6.3. Sluh i govor

Do 3. mjeseca života izostaju primitivni refleksi žmirkanja na akustičke podražaje. Prvi mjesec života uglavnom obilježen uspostavljanjem rutine i ritma hranjenja. Povremeno se primjećuju glasniji uzdasi. Plače različito ovisno o situaciji (doba dana, prije ili poslije obroka, prilikom buđenja i sl.). Oko 20. dana života, kad je budna i ne hrani se, proizvodi zvuk nalik na pjevanje (eeee). Početkom drugog mjeseca života počinje se smijati.

Okolo trećeg mjeseca života počinje se trzati na jake zvukove, a kad čuje neki glas ili jači zvuk prilikom dojenja, prestaje sisati i osluškuje. U vokalizaciji ispušta glasove nalik na duge vokale (eee, aaa, ao, eo). Pri nekim aktivnostima proizvodi zvukove nalik mrmljanju (npr. kad je u ljuljački). Počinje se koristiti različitim glasovnim slijedovima (mmmm, auuuu, nee, do, da). Krajem trećeg mjeseca sve više vokalizira različite vrste glasova te namješta usta kako bi ih izgovorila (ae, ao, eo, abr). Vokalizira gotovo cijeli dan, u periodima kad je budna i kad ne sisa. Počinje pučiti usnice i pritom ispuštati zvukove (brundanje). Počinje se glasno smijati.

S 4 mjeseca smiješi se dok joj ukućani pričaju priče, smije se gugutanju, oponaša vibriranje usnicama. Voli slušati kako joj mama i tata pjevaju, te se čudi kad začuje nove zvukove. Počinje okretati glavu u stranu i traži govornika koji se ne nalazi ispred nje. Dok se igra s igračkama, guguće kao da s njima razgovara. Ispušta vibrirajuće vokale i različite grlene glasove. „Razgovara“ vokalizirajući kad joj se ukućani obrate. Vriska od sreće, jako se dere kad joj nešto ne odgovara i vokalizacijom pokazuje svoju volju. Koristi različite kombinacije glasova koji nalikuju na riječi (abr, maeo, ne, baba, kaie, ababa, rrrrra). Guguće kad čuje glazbu, pogledom traži izvor zvuka, zapaža predmete iz okoline koji proizvode zvukove te vokalizira. Kad je ljuta ili uzbuđena vriska. U igri se glasa različitim grlenim glasovima te izgovara slijedove vokala i konsonanata.

S otprilike 5 mjeseci počinje proizvoditi slijedove vokala i konsonanata koji nalikuju na riječi (nam, ama, baba). S 5 mjeseci i pet dana prvi put izgovara „mama“.

Sa 6 mjeseci traži izvor zvuka i okreće se za predmetima koji proizvode zvukove, voli se igrati zvečkama i glazbenim igračkama (npr. lopta sveznalica, ključić sveznalica). Pažljivo sluša dok joj se šapuće na uho ili pjeva. Uživa slušati brojalice, osobito uz dodirivanje prstića. Kad se veseli glasno vriska, uz mlataranje ručicama.

Sa 7 mjeseci obožava vibrirati usnicama i puhati. Koristi različite slijedove glasova u vokaliziranju i brblja gotovo cijeli dan. Glasovi koje koristi nalikuju na prave riječi (bea, ababa, digi, mama baba, abuma, bama), a neke riječi počinje koristiti sa smislom (mama- uvijek izgovara gledajući u mamu, nikad u druge sugovornike). Počinje se određenim predmetima obraćati svojim kvaziriječima (npr. abuma izgovara prilikom igranja s plišanom bubamarom, abu kad prstićem upire u dekorativnog leptirića, kad vidi psa više vai). Počinje se sve više služiti vikanjem, a sve manje plakanjem kako bi zadobila pozornost ukućana. Krajem ovog mjeseca pokazuje znakove da razumije tko je mama, tata, baka.

S 8 mjeseci uživa u brojalicama i pjesmicama te igrama s prstićima. Razumije tko je mama, tata, djed, baka. Prilikom pražnjenja crijeva, mršti se i izgovara „kaka“. Kad vidi zdjelicu sa hranom, govori „papa“. Ponekad po cijeli dan ponavlja slijedove babababa ili tatamatamatata. Glasno se dere i glasovno protestira kad nešto želi te počinje imitirati glasove koje čuje. Zna sa smislom izgovoriti neke riječi (mama, tata, baka, deda, kaka, teta, gazda, papa, ceće za cvijeće, pipi za cipele). Svaki dan izgovara sve više novih riječi. Kad čuje poznati glas u susjednoj sobi, okreće se i traži osobu koju je čula. Po zvuku raspoznaje reklame na televiziji koje joj se sviđaju (npr. Tele2 reklama s ovcom Gregorom, kad čuje melodiju više gego). Počinje istraživati svoj glas, proizvodi različite glasove, ponekad izgovara aspirirajući glasnike (od početka 9. mjeseca života). Otkriva da osim glasnog govorenja može i šaptati, pa često brzo prelazi iz vikanja u šapat.

U 9. i 10. mjesecu života sve više ponavlja različite riječi za ukućanima (npr. beba, etna za šetnja). U šetnji, kad vidi drugu djecu, ushićeno više „beba“. Počinje izgovarati slijedove riječi koji nalikuju na prave rečenice (npr. 5. 5. 2012. slušala baku i tetu kako razgovaraju o tome kako je djed otišao kod nekog čovjeka, na što ona odgovara „Neide ja tam“). Zna nazive sve više predmeta koje na zahtjev dodaje (keks, duda, beba).

U 11. mjesecu života gotovo cijeli dan ponavlja riječ „tata“ u svim mogućim situacijama, te koristi riječ u nekoliko kombinacija (npr. dobi tata). Kad se pozdravlja s gostima, maše papu. S navršenih 11 mjeseci reagira na susjedovog psa (naziva ga „ac“). Zna određene riječi iz brojalica i pjesmica koje joj se pjevaju te pljeskajući ponavlja (npr. tasi tasi). Razumije da se određene riječi odnose na određene dijelove tijela te ih na zahtjev zna pokazati (oko, glava, ruka, noga). U igri s lutkom stavlja prst na lutkino oko i govori „ako, oka“. Dizanjem ručica iznad glave pokazuje kako je velika uz glasno vokaliziranje. Kad ju se pita kako se glasa određena životinja, odgovara oponašajući (pas - av av, kokoš - ko ko, mačka – mia), a zna i kako zvuči auto (bum buuum). U igri s mobitelom kad netko od ukućana kaže „halo“, mobitel stavlja na uho.

Isabelin rani vokabular uključivao je slijedeće riječi koje je izgovarala sa smislom: mama, daga (draga), Kaia (ime tete), baba, Bea (Isabela), bavo (bravo), bum, tata, kaka, beba, dida, ne, koko (oko). Osim ovih riječi, postojao je čitav niz riječi koje je izgovorila jednom ili više puta, no u procjeni se nije činilo da ih povezuje s konkretnim osobama, predmetima ili radnjama. Vokabular je od 12. mjeseca života na dalje proširivan velikom količinom riječi iz dana u dan.

Osim vokabulara koji je izgovarala, do 12. mjeseca života pokazivala je da razumije puno veći broj pojmova no što je izgovarala, tako da je na zahtjev pokazivala 5 dijelova tijela (oko, glava, ruka, noga, kosa). Oponašala je zvukove životinja ako bi ju se upitalo kako se glasa (kokoš, pas, mačka, majmun, krava) ili bi oponašala zvuk određenog predmeta (auto).

6.4. Procjena slušanja tijekom prve godine života

Isabelin razvoj slušanja tijekom prve godine života procjenjivala sam ispunjavanjem *Upitnika za procjenu slušanja- Upitnik za roditelje za procjenu slušnog ponašanja*. Za uredno čujuću djecu, slušna dob odgovara kronološkoj dobi.

Upitnik se sastoji od 35 različitih pitanja koja pokrivaju razvoj dječjeg slušanja tijekom prve dvije godine života. Kod manje djece manje odgovora je pozitivno jer pitanja ovise o dobi djeteta, te se u tijeku razvoja složenost slušnih reakcija povećava.

Procjenu sam radila odgovarajući na pitanja svakih 15 dana, počevši od 3. mjeseca Isabelina života. Što se broj pitanja s pozitivnim odgovorom povećavao, uz odgovor sam bilježila i konkretne podatke koji se tiču načina na koji je ona slušno reagirala. Podatke koje sam dobila donosim u Tablici 1. Datumi se odnose na datum kad sam prvi put zamijetila određeno slušno ponašanje. Kako se nakon prvog puta to slušno ponašanje nastavilo, nije bilo potrebe za ponovnim upisivanjem datuma unutar istog pitanja. Posljednjih 5 pitanja iz upitnika izostavila sam iz tablice jer se ponašanje navedeno u pitanjima nije javilo do kraja prve godine njena života. Ta su se pitanja odnosila na odabiranje predmeta iz skupine, pjevanje uz pjesmu koje dijete trenutno sluša, ponavljanje određenih riječi na zahtjev, uživanje u čitanju, složene upute te pjevanje poznatih pjesama.

Tablica 1. Procjena slušnog ponašanja u prvoj godini života.

Pitanje	Odgovor/datum	primjer	Isabelina reakcija
1.Da li vaše dijete reagira na poznati glas?	Da, 04.10.2011.	Smiješka se, gleda prema govorniku, odmah vokalizira	Vokalizira, smiješka se
2.Da li vaše dijete sluša kad netko govori?	Da, 04.10.2011.	Sluša, čeka i sluša, gleda govornika neko vrijeme	Sluša i gleda
3.Da li vaše dijete, kad netko govori, okreće glavu prema govorniku?	Da, 04.10.2011.		
4.Da li je vaše dijete zainteresirano za igračke koje proizvode zvukove ili glazbu?	Da, 19.10.2011.	Zvečku ili igračku za stiskanje	Plišane igračke koje sviraju, ključić svezalica koji svira-smije se kad su u blizini
5.Da li vaše dijete	Da, 19.10.2011.		

traži govornika kojeg ne može vidjeti?			
6.Da li vaše dijete sluša kad je uključen radio/CD player/kazetofon?	Da, 19.10.2011.	Slušanje:okreće se prema izvoru zvuka, pažljivo je, smije se ili prati zvuk pjevanjem/govorom	Pažljiva je, prati glazbu micanjem ruku i nogu
7. Da li vaše dijete reagira na udaljene zvukove?	Da, 03.11.2011.	Kad ga se doziva iz druge sobe	Strese se ili okrene glavu prema smjeru odakle dolazi govor
8.Da li vaše dijete prestaje plakati kad mu govorite a da vas ne vidi?	Da, 03.12.2011.	Pokušavate utješiti dijete nježnim glasom ili pjesmom.Bez kontakta očiju.	Ponekad reagira smirivanjem
9.Da li vaše dijete uznemireno reagira kad čuje ljutit glas?	Da, 03.12.2011.	Postaje tužno, prestaje plakati	
10.Da li vaše dijete prepoznaje zvučne rituale?	Da, 19.10.2011.	Glazbenu kutiju kraj kreveta, uspavanku, zvuk tekuće vode	Reagira na uspavanku
11.Da li vaše dijete traži izvor zvuka smješten lijevo,desno ili iza njega?	Da, 03.11.2011.	Zovete dijete ili mu se obraćate, pas laje a dijete traži i nalazi izvor zvuka	Traži pogledom izvor zvuka
12.Da li vaše dijete reagira na svoje ime?	Da, 03.12.2011.		
13.Da li vaše dijete traži izvor zvuka smješten iznad ili ispod njega	Da, 03.12.2011.	Zidni sat, nešto što je palo na pod	Reagira na udarac trzajem i raširenim pogledom
14.Da li glazba može smiriti ili utjecati na	Da, 19.10.2011.		

vaše dijete?			
15. Da li vaše dijete sluša na telefon i da li razaznaje da netko govori?	Da, 04.10.2011.	Kada nazovu baka ili tata, dijete uzima slušalicu i sluša	Baka joj prislonila slušalicu na uho, pokretom očiju i umirivanjem pokazala da „sluša“
16. Da li vaše dijete reagira na glazbu ritmičkim pokretima?	Da, 04.10.2011.	Dijete miče ruke/noge u ritmu glazbe	Maše rukama i nogama, smiješi se i aktivnije sisa kad joj se pusti glazba grupe Tinariwen, koja joj je puštana i prije rođenja
17. Da li vaše dijete zna da je određen zvuk vezan uz određeni predmet ili događaj?	12.02.2012.	Dijete čuje zvuk aviona te pogleda prema nebu, ili čuje auto te pogleda prema ulici	Prepoznaje zvuk auta
18. Da li vaše dijete adekvatno reagira na kratke i jasne naredbe?	Da, 15.01.2012.	Stop, fuj, ne	Ako viknem ne, stane i neko vrijeme je mirna dok promatra
19. Da li vaše dijete reagira na Ne prekidanjem trenutačne aktivnosti?	Da, 29.01.2012.	Čvrsto izgovoren ne, ima učinka iako vas dijete ne vidi	Reagira veselo, kao da se radi o igri
20. Da li Vaše dijete zna imena članova obitelji?	Da, 15.01.2012.	Gdje je tata, mama, Marko...?	Mama, tata, teta, baka, dida
21. Da li vaše dijete na zahtjev imitira zvukove?	Da, 15.01.2012.	Aaaa, ooo, ii	Ponavlja slijed vokala, npr. aaaa, uz promjene intonacije,

			za mnom
22.Da li vaše dijete slijedi jednostave upute?	Da, 06.05.2012.		
23.Da li vaše dijete razumije jednostavna pitanja?	Da, 06.05.2012.		
24.Da li vaše dijete na zahtjev donosi predmete?	Da, 21.05.2012.	Donesi loptu	Dodaj mi medu.
25.Da li vaše dijete imitira zvukove ili riječi koje izgovarate?	Da, 06.05.2012.	Kaži vau-vau, kaži a-u-to	Ponavlja av-av ili ko-ko
26.Da li vaše dijete proizvodi zvukove koji odgovaraju igračkama kojima se igra?			
27.Da li vaše dijete zna da određeni zvukovi odgovaraju određenim životinjama?	Da, 06.06.2012.	Vau-vau-pas, mijau-mačka, kukuriku-pijetao	Zna da se pas glasa av-av, mačka mijau, koka ko-ko, krava muuu, majmun u-u-u
28.Da li vaše dijete pokušava oponašati zvukove iz okoline?	Da, 21.06.2012.	Zvukove životinja, kućanskih aparata, policijske sirene	Auto ide bum buuum, autobus biiii.

U prvih 30 dana procjenjivanja, broj pozitivnih odgovora s 5 je porastao na 10. Tijekom 4. mjeseca života 11 pitanja bilo je pozitivno, da bi se narednih nekoliko mjeseci broj zadržao na 18. Značajniji porast broja pozitivnih odgovora dogodio se početkom 7. mjeseca života, u vrijeme kad je i motorika postala zahtjevnija. Ipak, razvoj njena slušanja i govora u ovoj je

dobi bio razvijeniji od razvoja motorike. Do kraja prve godine na 28 pitanja odgovoreno je pozitivno. Od trenutka kad je određena razvojna reakcija primjećena, ona se dalje razvijala i moglo se pratiti različite promjene u njenom ponašanju.

Isabeli je komunikacija najviše odgovarala u kasnim popodnevnim satima, kad je bila najaktivnija i pokazivala najviše spremnosti za komuniciranje. Od različitih vrsta zvučnih podražaja znatnu je prednost davala ljudskom glasu, osobito različitim vrstama pjesmica. Podjednako je komunicirala sa svim članovima obitelji, te sa strancima, no oko 6. mjeseca života počela je pokazivati znakove straha od odvajanja te se sve više vezala uz mene; u to vrijeme počela se skrivati od stranaca, a prihvaćala je kontakt samo sa ukućanima i osobama koje je viđala svakodnevno. Jedina iznimka bila je teta, koja je dolazila vikendom, i koju je prihvaćala u jednakoj mjeri kao i majku, a ponekad i više nego oca.

Reagiranje na poznati glas u početku je bilo popraćeno vokaliziranjem i smiješkanjem, te gledanjem prema govorniku. Tijekom 4. mjeseca života, reakcija je popraćena i mahanjem rukama i nogama te energičnijim vokaliziranjem. U početku je samo slušala kad bi netko govorio, da bi tijekom 4. mjeseca počela reagirati vokaliziranjem. Oko 6. mjeseca života počela je reagirati na udaljene zvukove te je ponekad prestajala plakati kad bi čula poznati glas. U to je vrijeme postajala sve više zainteresirana za igračke koje proizvode zvukove, ali ujedno je pokazivala netoleranciju prema glasnim i jakim zvukovima, pa su iz tog razloga igračke kojima se igrale morale imati umjerene tonove, laganu glazbu, dok bi na one s glasnim tonovima i jakim glazbom reagirala plakanjem ili iskazivanjem straha. Netolerancija prema jačim zvukovima ostala je prisutna i tijekom druge godine života. Na naredbe je reagirala, ali ponekad, i to uglavnom ako se prilikom naredbe koristio povišeni ton (npr. ne, pusti list, nemoj trgati cvijet!). Selektivno reagiranje na naredbe i zabrane također je obilježilo njenu prvu godinu života, a u drugoj godini javila se izrazito prkosna faza razvoja osobnosti. U 8. mjesecu života uživala je u oponašanju različitih zvukova, te formiranju zvukova grgljanja i kliktanja jezikom. U 11. mjesecu života počela je pokazivati znakove da zna i razumije kako se glasaju određene životinje, te je ponekad ponavljala izgovorene riječi.

Isabelin razvoj, kako govorni tako i slušni, tijekom prve godine života a i dalje bio je obilježen izrazitom snagom njene volje i karaktera. Već s petim mjesecom života počela je pokazivati znakove slušnog raspoznavanja različitih zvukova i riječi, kao i izrazito razumijevanje. Govorni razvoj počeo je već u toj fazi slijediti slušni, s pojavom prvih riječi

koje doduše u toj fazi još uvijek nije povezivala s njihovim značenjem (primjerice, djeda poznaje pod pojmom „dida“, te se samo njemu tako obraća, a kad ju se pita „tko je deda“ ne reagira) Oko 7. mjeseca života pojmove počinje smisleno povezivati, a u slušnom polju prepoznaju se znaci urednog razvoja.

7. Zaključak

Govor je sociološki fenomen kojim se ljudska zajednica, pa samim time i ljudsko biće, izdvaja od ostalih razvijenijih vrsta životinja. Govorom čovjek djeluje na svoju okolinu, izražava svoja unutarnja stanja, tvori vlastito poimanje svijeta oko sebe i sebe samoga. Osnove govora usađene su u mozak većine djece, što objašnjava činjenicu da se u početnim fazama glasanja djeca iz različitih kultura i socijalnih okolina ne razlikuju, kao ni uredno čujuća djeca od djece oštećena sluha. Pretpostavlja se da je to primitivno glasanje, prisutno u prvim tjednima i mjesecima života, relikat prajezika kojim su se ljudi služili prije podjele jezika na različite jezične skupine.

Razvoj djetetovog govora tijekom prve godine života neodvojiv je od razvoja u svim ostalim područjima: razvoj sensorike, motorike, psihički razvoj - sve su to povezane cjeline koje čine ukupnost ljudskog bića i koje djeluju jedne na druge. A govor je prije svega motorička aktivnost, jer je ovladavanje pokretima mišića artikulatora uvjet da bi se čovjek mogao glasati, pa zatim i smisleno upotrebljavati materinski jezik. Zbog toga je početno razdoblje djetetova razvoja, koje se očituje kroz ovladavanje različitim mišićima koji pokreću različite dijelove tijela, obilježeno vježbanjem mišića artikulatora za proizvodnju govora. U isto vrijeme, dijete uči prepoznavati različite vrste emocija kod ljudi koji ga okružuju, te se više služi neverbalnom nego verbalnom komunikacijom. Reagira i djeluje na svoju okolinu ovisno o svojim trenutnim potrebama, a kako se razvija, tako uči kako može skrenuti pozornost na sebe i drugim načinima glasanja osim plača i krika. Predlingvistička faza razvoja govora započinje razvojem plača, te postupno prerasta u faze gugutanja i brbljanja, koje su zapravo faze vježbanja različitih vrsta glasova potrebnih za stvaranje prvih riječi. Prve smislene riječi javljaju se otprilike u 12. mjesecu života, te predstavljaju ne samo riječ, već i rečenicu. Dječje razumijevanje govora u početku lingvističke faze puno je veće od njegove sposobnosti da govor reproducira, odnosno od količine riječi koje aktivno koristi. Smatra se da prosječno dijete u dobi od godine dana koristi otprilike 3 riječi sa značenjem, dok je broj riječi koje razumije mnogo veći.

Isabela L. L. rođena je u srpnju 2011. godine, te je njen razvoj promatran i bilježen tijekom prve godine njezina života. Prva 3 mjeseca njen razvoj bilježen je isključivo putem vođenja dnevnika, u koji su upisivani različiti podaci o tome kako se razvijaju određene sposobnosti, kako se djevojčica glasa te u kakvim situacijama. Od 3. mjeseca života sluh joj je svakih 15 dana procjenjivan putem *Upitnika za procjenu slušanja*, te su se podaci iz upitnika, dnevnika njenog napretka te iz videozapisa sažimali u opis određenih vremenskih intervala. Praćen je razvoj sluha i govora, uz poseban osvrt na razvoj njenih motoričkih sposobnosti, pod pretpostavkom da se radi o zdravom novorođenčetu koje će se razvijati u skladu s normama razvoja.

Prva tri mjeseca Isabela nije reagirala na zvuk. U potpunosti je izostajao akustički refleksi žmirkanja na nagle zvukove. Pretrage sluha pokazale su da oštećenje ipak ne postoji. S otprilike 3 mjeseca javile su se početke reakcije na zvukove, te su se reakcije ubrzano počele razvijati. S druge strane, vokalizacija je bila prisutna od prvih tjedana života, u početku u obliku različitih vrsta plača te uzdaha, a već s 3. mjesecom života počinje faza mrmljanja i kombiniranja različitih vrsta suglasnika i samoglasnika. S 5 mjeseci izgovorila je prvu riječ (mama) no korištenje riječi te povezivanje pojmova sa sadržajem primjećeno je u dobi od 7 mjeseci. Do kraja godine, Isabela je aktivno koristila 13 riječi sa značenjem, pokazivala je razumijevanje brojnih pojmova.

Motorički razvoj bio je nešto usporeniji, ali u fiziološkim granicama. Kašnjenja su započela neodizanjem glave od podloge u 3. mjesecu života, a oko 7. mjeseca života javile su se poteškoće u okretanju na podlozi, samostalnom posjedanju te kasnije u početnom puzanju. Isabela je propuzala s 11 mjeseci, a prohodala s 15 mjeseci i 10 dana. I dalje je tijekom nekoliko mjeseci pokazivala blaže nestabilnosti u kretnjama, te je kod kuće vježbala ciljane vježbe za razvoj određenih motoričkih aktivnosti. Motorički je kroz cijelu prvu godinu života, a i kasnije, zaostajala za svojim govornim i psihološkim razvojem.

Praćenje slučaja razvoja Isabelinog govora pokazalo je da doista postoje individualne razlike između djece urednog statusa, dakle djece koja nemaju neko patološko oštećenje. Unatoč tome što postoje norme unutar kojih se razvijaju određene sposobnosti, ne znači da se svako dijete razvija istim tempom. Napredno savladavanje određenih vještina ne znači da dijete treba prisiljavati da se cijeli život trudi biti ispred svojih vršnjaka niti je pokazatelj

inteligencije, isto kao što ni kašnjenje u razvoju ne znači da je dijete manje sposobno od svojih vršnjaka.

Ono što svakako jest presudno za razvitak govornih sposobnosti i uspješno ovladavanje materinskim jezikom, svakakako je utjecaj roditelja, kao prvog djetetovog učitelja. Dobar, pozitivan govorni uzor preduvjet je urednog govornog razvoja djeteta, koje prije svega počinje svoj govorni razvoj oponašanjem. Aktivno bavljenje djetetom i uključivanje u komunikaciju, poticanje djeteta različitim vrstama didaktičkih pomagala, u velikoj mjeri je zaslužno za pravilno pojavljivanje, korištenje i razumijevanje govora. Primjer Isabele to je i potvrdio.

Literatura

Knjige i članci:

1. Apel, Masterson, J., 2004. *Jezik i govor od rođenja do 6.godine*. Jastrebarsko, Slap
2. Bergman, W. 2009. *Disciplina bez straha. Kako steći poštovanje naše djece, a ne izgubiti njihovo povjerenje*. Jastrebarsko, Slap.
3. Buggle, F., 2002. *Razvojna psihologija Jeana Piageta*. Jastrebarsko, Slap.
4. Čičin-Šain, Horvat, S., 2013. *Što, kako i kada osjeća vaše dijete*. Mama&Beba, br.82.
5. Čuturić, N., 2007. *Psihomotorički razvoj djeteta u prve dvije godine života*. Jastrebarsko, Slap.
6. Eisenberg, Murkoff, Hathaway, S., 2002. *Što očekivati prve godine*. Zagreb, V.B.Z.
7. Hicela, I., 2004. *Poticanje dječje socijalne kompetencije putem konteksta dječjeg zajedničkog stvaranja lutkarske predstave*. Metodički ogledi, vol.11 br.2
8. Izard, C., 1994. *Innate and Universal Facial Expressions: Evidence from Developmental and Cross-Cultural Research*. Dostupno preko: <http://www.uned.es/psico-doctorado-envejecimiento/articulos/Ellgring/Izard1994.pdf>
9. Jelčić Jakšić S., 2008. *Razvoj govora*. U: Jovančević, M., 2008. *Godine prve: zašto su važne. Vodič za roditelje i stručnjake koji rade s djecom predškolskog uzrasta, peto prošireno izdanje*. Zagreb, SysPrint
10. Jerković, V., 2005. *Privrženost i psihološka prilagodba studenata*. Diplomski rad. Zagreb, Filozofski fakultet, odsjek za psihologiju.
11. Largo, R., 2013. *Sretno djetinjstvo. Odgoj i razvoj do četvrte godine života*. Zagreb, Mozaik knjiga
12. Ljubešić, M. 2005. *Stimulacija emocionalnog razvoja djece*. Hrvatski časopis za javno zdravlje, vol.I. broj 2.
13. Marn, B., 2008. *Razvoj sluha*. U: Jovančević, M., 2008. *Godine prve: zašto su važne. Vodič za roditelje i stručnjake koji rade s djecom predškolskog uzrasta, peto prošireno izdanje*. Zagreb, SysPrint
14. McLeod, S. A. (2009). *Attachment Theory - Simply Psychology*. Dostupno preko: <http://www.simplypsychology.org/attachment.html>

15. Mejaški-Bošnjak, V., 2008. *Rani neurološki razvoj djeteta*. Paediatrica Croatica. Supplement (1330-724X) 52
16. Meltzoff, A., 2004. *The case for Developmental cognitive science: Theories of People and things*. Dostupno preko:
http://ilabs.washington.edu/meltzoff/pdf/04Meltzoff_CaseDevelopment.pdf
17. Meltzoff, Moore, K. *Explaining Facial Imitation: A Theoretical model*. Dostupno preko:
http://web.media.mit.edu/~coryk/old/Papers/RobotReadings/meltzoff_moore.pdf
18. Morris, D., 2009. *Beba. Zadivljujuća priča o prve dvije godine života*. Zagreb, Profil
19. Pernar, M., 2008. *Psihološki aspekti prenatalnog razvoja*. U: Pernar, Frančišković T., 2008. *Psihološki razvoj čovjeka*. Rijeka, Medicinski fakultet.
20. Pernar, M. 2008. *Razvoj percepcije, motorike i kognicije u prvoj i drugoj godini života*. U:
21. Pernar, Frančišković T., 2008. *Psihološki razvoj čovjeka*. Rijeka, Medicinski fakultet.
22. Petrović-Sočo, B., 1997. *Dijete, odgajatelj i slikovnica. Akcijsko istraživanje*. Zagreb, Alinea
23. Posokhova, I., 1998. *Razvoj govora i prevencija govornih poremećaja u djece*. Buševac, Ostvarenje.
24. Pozojević-Trivanović, M., 1984. *Slušanje i govor*. Zagreb, Sveučilišna naklada Liber.
25. Prpić, Krajina R., 2008. *Prenatalni razvoj centralnog živčanog sistema*. U: Pernar, Frančišković T., 2008. *Psihološki razvoj čovjeka*. Rijeka, Medicinski fakultet.
26. Sheridan, M., 1997. *Dječji razvoj od rođenja do pete godine*. Zagreb, Educa.
27. Stoppard, M., 2004. *Razvoj vašeg djeteta. Kako otkriti i potaknuti djetetove potencijale*. Zagreb, Profil.
28. Škarić, I., 2007. *Fonetika hrvatskoga književnoga jezika*. U: Babić, Brozović, Škarić, Težak, S., 2007. *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb, Nakladni zavod Globus
29. Šprajc Bilen, M., 2008. *Emocionalna inteligencija*. U: Jovančević, M., 2008. *Godine prve: zašto su važne. Vodič za roditelje i stručnjake koji rade s djecom predškolskog uzrasta, peto prošireno izdanje*. Zagreb, SysPrint
30. Vasta, Haith, Miller S., 2004. *Dječja psihologija*. Jastrebarsko, Slap
31. Woolfson, R., 2006. *O čemu moje dijete razmišlja? Razumijevanje beba i mališana od rođenja do treće godine života*. Zagreb, Naklada Ljevak

Internetski izvori:

<http://www.gmtk.hr/web/pedeef/042.pdf> (20.08.2013.)

<http://www.iefpg.org.rs/normalanrazvoj.html> (20.08.2013)

<http://www.crobebe.com/index.php/rast-i-razvoj/268-psihomotorni-razvoj-u-prvoj-godini.html> (01.08.2013)

<http://www.poliklinika-sabol.hr/psihomotorni-razvoj-dojenceta.php> (01.08.2013)

http://www.bolnica-du.hr/data/1298293746_171_mala_brosura_logopedi.pdf (05.08.2013)

<http://www.vitalizacija-kolic.hr/bobath.htm> (01.09.2013)

<http://dementia.hiim.hr/ustroj.htm> (01.09.2013)

Sažetak

Ljudski je govor socijalni fenomen koji čovjeka oblikuje i obilježava. Govorom, kao i neverbalnom komunikacijom, od najranije dobi on se počinje uključivati u svoju zajednicu. No prije no što nauči govoriti, dijete mora naučiti slušati, jer su slušanje i govor neodvojive cjeline. Razvoj govora kod djeteta složen je i suptilan proces na koji može utjecati mnogo različitih čimbenika, pa je upravo zbog toga obitelj, kao djetetovo najprirodnije okruženje, najbitnija u procesu razvoja govora, kao i ostalim razvojnim područjima. U početku, razvoj govora povezan je s psihološkim te razvojem motorike, no ponekad se dogodi da razvojem govora motorički razvoj počinje kasniti i obrnuto. Bitno je naglasiti da se svako dijete razvija individualno. Ovaj rad opisuje slučaj razvoja govora Isabele L. L., tijekom prve godine njezina života. Njezin je razvoj promatran i bilježen različitim metodama te su na kraju različiti dobiveni podaci sažeti u opisu osobitosti njezina razvoja. Na govornom području, do kraja prve godine života Isabela je pokazala veliku razinu razumijevanja, kao i korištenja većeg broja riječi sa značenjem, dok je motorički razvoj zaostajao za govornim. Isabelin primjer pokazuje kako se individualni slučaj može razlikovati unutar normi urednog razvoja djeteta.

Ključne riječi: razvoj djeteta, razvoj govora, prve riječi, poticanje razvoja, prikaz slučaja

Summary

Human speech is a social phenomenon which shapes and characterizes people. Through speech, as well as nonverbal communication, people are included in their community from an early age. However, before a child learns to speak, it must learn to listen because listening and speaking are an inseparable whole. Language development in children is a complex and subtle process which can be influenced by many different factors and precisely because of this, family, as a child's most natural environment, is the most important in the development of speech as well as other developmental areas. Initially, the development of speech is associated with psychological and motor development, but sometimes the development of speech delays motor development and vice versa. It is important to stress that every child develops at its individual pace. This paper describes the case of speech development in Isabela L. L., during

the first year of her life. Her development was observed and noted using various methods and in the end the diverse data was summarized in a description of the characteristics of her development. By the end of the first year of her life, Isabela showed a great level of understanding in the area of speech, as well as the use of a great number of words with meaning while her motor development lagged behind her speech development. Isabela's example shows how an individual case can vary within the norms of orderly child development.

Key words: child development, speech development, first words, encouraging development, case review